

Interne Rapporten Gemeentelijk Oudheidkundig Bodemonderzoek

's-Hertogenbosch (GOBH) n.r. 26

E.F.T. Vink

Rapport maten en gewichten

1993

Rapport maten en gewichten

Het archiefmateriaal dat gegevens verschaft over de gangbare gewichten en maten voor de invoering van het decimaal-metrische stelsel in 1820, is zeer verspreid aanwezig in de archieffondsen van het Stadsarchief Den Bosch en het Rijksarchief Noord-Brabant. Dat betekent dat in een groot aantal in aanmerking komende archieven moet worden gezocht. Veelal levert dit kwantitatief gezien weinig op. Een kleine aanwijzing die na veel zoeken gevonden is kan echter wel van essentieel belang zijn voor het onderwerp.

Het materiaal dat is geïnventariseerd kan in verschillende groepen worden ingedeeld.

I) Schenking van de waag en het recht van de waag door Jan II, hertog van Brabant uit 1299. Overige hertogelijke oorkonden met betrekking tot de waag; rekeningen van de meester van de grote waag, 2de helft 16de eeuw.

II) De verordeningen (keuren, ordonnances, instructies, publicaties, resoluties, reglementen) die het stadsbestuur van 's-Hertogenbosch uitvaardigde over deze materie. Deze hebben betrekking op:

- ijkers, ijkmeesters.
- de waag, waagmeesters.
- maten en gewichten.
- merken.

III) Gang van zaken rond 1780, toen geïnventariseerd werd wat er zich aan maten en gewichten op het stadhuis bevond: Archief van de Raad. Naar aanleiding daarvan werd een groot aantal feiten over de gangbare maten en gewichten genoteerd.

IV) Eveneens in het Archief van de Raad zijn stukken m b t de gang van zaken rond de nieuwe gewichten van het decimaal-metrische stelsel aanwezig.

V) Rekeningen en bijlagen van verschillende instellingen in 's-Hertogenbosch.

VI) Archieven van de Bossche gilden, met stukken over in gebruik zijnde maten en gewichten.

VII) Stukken m b t de ijkmeester-generaal van de Meierij.

VIII) Plakkaten, 18de eeuw.

Belangrijk voor het onderzoek zijn de volgende punten:

- 1) de centrale vraag welk gewichtenstelsel gehanteerd werd voor de invoering van het decimaal-metrische stelsel. In mindere mate gaat deze vraag ook op voor het heersende matenstelsel.
- 2) de eveneens belangrijke kwestie of, en zo ja aan welk algemeen geldend gewicht het Bossche gewicht gerelateerd was.
- 3) de gang van zaken m b t het ijken van de gewichten en maten.
- 4) de vervaardiging en het gebruik van de maten en gewichten.

Wat betreft punt 1) is de informatie die verkregen wordt vooral indirect. Stukken die tot doel hebben inzicht te geven in de heersende stelsels zijn er nauwelijks. Inventarissen van maten en gewichten en vermeldingen van producten uitgedrukt in gewicht kunnen niettemin waardevolle aanwijzingen geven.

Zo geeft een uit 1778 daterend inventaris van de op de financieekamer van het stadhuis aanwezige maten en gewichten een aardig overzicht (SA DB OA 878: Resoluties van de Leeden van de Raad, 1778-11-2).

Verder: aantekeningen van de t b v derden aan de leden verkochte bakkersgereedschappen uit het Archief van het bakkersgilde (Archief bakkersgilde 133), waarin sprake is van verschillende gewichten die wat minder gebruikelijk lijken, zoals een gewicht van 9 pond.

De rekeningen van de verschillende instellingen bevatten soms informatie over wat de gangbare maten waren en wanneer het metrische stelsel ingeburgerd raakte. (Bijvoorbeeld Archief Burgerweeshuis, stukken m b t de huishoudelijke uitgaven)

In secundaire literatuur, meest daterend uit de periode juist na de invoering van het decimaal-metrische stelsel, worden nu en dan omrekeningen gegeven van de oude maten en gewichten in de nieuw ingevoerde maten en gewichten of andere oude maten. Dergelijke omrekeningen zijn ook aan te treffen in de stukken die eind 18de eeuw zijn opgemaakt bij de inventarisaties van de Bossche gewichten (zie boven, punt III).

Bijvoorbeeld J.G. Berch: Brabants gewicht uitgedrukt in Amsterdams gewicht en in grammen, naar aanleiding van een gewicht dat in 1769 vervaardigd was. (J.G. Berch, Over de standaarden van het Keulsch, Engelsch, Fransch, Hollandsch .. gewicht van de 13de tot het begin der 19de eeuw, in: "Natuur en Mensch" 51, 1931)

Wat betreft de vermeende oriëntatie op het Vlaams gewicht: M. Van Haudenard, Oude maten en gewichten van Brabant, in: "De Brabantsche Folklore", 10, 1931: omrekeningen van enkele belangrijke Brabantse gewichten in grammen (o.a. Brussels, Leuvens)

Uit een post van de stadsrekeningen blijkt dat er ook grote gewichten van een ongebruikelijke grootte werden gebruikt: van 72, 50 en 44 pond, aangekocht door de stad. (R.A. van Zuylen, Inventaris der archieven van de stad 's-Hertogenbosch dl II, p. 893)

De reglementen voor de waag en de ijk geven soms lijsten van gewichten of van tarieven per gewicht. (Bijvoorbeeld. SA DB OA A 588, Codex Instructionum deel II en RA NB, Archief Leen- en Tolkamer 364: Lijst van maten en gewichten van de ijk van St Oedenrode uit 1757)

Punt 2): de relatie met andere maten- en gewichtenstelsels:

In het Recht van de waag, dat is opgenomen in een oorkonde waarin de waag door Jan II van Brabant geschonken wordt aan Agnes, d v w Jacob z v Ulrich, zijn enkele aanwijzingen te vinden over de relatie met een belangrijk buitenlands gewicht. De gewichten van de waag dienden Keuls te zijn, en naar het Keulse gewicht geijkt, op advies van de rentmeesters en leenmannen van de hertog. Hetzelfde gold voor de maten: SA DB OA A 502.2.

In hetzelfde dossier uit het OA wordt gesteld dat het Bossche "borgergewicht" gelijk was aan het Antwerpens en Brussels, terwijl het waaggewicht gelijk was aan het Keuls. (zie voor de hertogelijke schenkingsoorkonde: Camps I, p. 692).

Verder komt in hetzelfde dossier een afschrift voor van een ordonnantie uit 1526, 6 april, waarin wordt verordend het gewicht van de waag te ijken naar het Keulse gewicht. (zie ook RA NB, Coll. Martini 60).

Uit een 17de eeuws archiefstuk blijkt dat de "steen" van Antwerpen 8 pond woog, en 1/4 pond lichter was dan de steen van 8 pond in Den Bosch; want elk Antwerpens pond was een lood lichter dan het Bossche pond. (RA NB, Coll. van der Poest Clement 18).

Eveneens in SA DB OA A 502.2 aanwezig is een afschrift van een brief van Antwerpse schepenen aan het stadsbestuur van 's-Hertogenbosch, 29 juni 1754, waarin verwezen wordt naar het feit dat de "leggers" van de Antwerpse maten en gewichten dezelfde zijn als de Bossche leggers.

Een ander stuk uit hetzelfde archief bevat een inventaris van op het stadhuis berustende gewichten, 18de eeuws. Waaronder een pijler van 8 pond, die is verdeeld volgens de merken te Antwerpen gemaakt. In de marge staat echter bijgeschreven: "veel lichter". Het gaat hier om o.a. een neerwaarts wijzend handje aan de buitenzijde en een opgestoken handje met een v aan de binnenzijde.

Eind 18de eeuw ondernam het stadsbestuur pogingen om de maten en gewichten wetenschappelijk te laten vaststellen. Het blijkt dat dit gebeurde aan de hand van het Trooise gewicht. (idem: SA DB OA 502.2; RA NB, Coll. Martini 60). In dezelfde periode streefde men ernaar de maten en gewichten in de Meierij af te stemmen op de Bossche maten en gewichten. (RA NB, Archief Leen- en Tolkamer 340), nadat dit wat betreft de maten al eerder was geprobeerd in 1571, naar aanleiding van een plakkaat van Alva. (RA NB, Archief Leen- en Tolkamer 340)

Punt 3): het ijken van de maten en gewichten:

De stad vaardigde een relatief groot aantal verordeningen uit over de gang van zaken m b t het ijken. In het algemeen diende dat jaarlijks te gebeuren. Voor het ijken van gewichten en maten zouden volgens het Papierenboek (SA DB A 245) twee ijkmeesters worden aangesteld die alleen in elkaars bijzijn mochten ijken en branden (173, fol. 76). De graanmaten werden geijkt en gebrand door twee keurmeesters; de turftonnen en andere vaten door ijkers of meters (34, fol. 15, 15vo; 177, fol. 77, 77vo; 211, fol. 88).

De ijkmeesters moest ten allen tijde toegang worden verschaft om hun controlerende taken uit te voeren (127, fol. 58). De ijkmeesters beschikten volgens het Papierenboek over een driekantig brandijzer,

naar model van het brandijzer dat door het stadsbestuur werd bewaard (174, fol. 76vo). De el werd gebrand met de "stadt boom" (200, fol. 87); vaten en tonnen werden eveneens daarmee getekend of gebrand (207, fol. 87). Daarnaast voorzagen de ijkmeesters en de ijkers en meters de maten en gewichten van een persoonlijk merkteken. (211, fol. 88) De inhoudsmaten die door de ijkers en meters als standaard werden aangehouden werden weer door de ijkmeesters geijkt: zij stonden dus in rang onder de ijkmeesters. (212, fol. 88vo; de meeste verordeningen uit het Papierenboek komen ook voor in het IJkreglement van 1573)

SA DB OA 878, 1778-11-2: volgens deze resoluties van de leden van de Raad waren volgens een ordonnantie van 25-1-1596 drie ijkmeesters aangesteld. Anno 1773 werd beslist door uitsterven slechts één ambt te laten voortbestaan.

goud en zilver | De ijkmeesters, die in sommige bronnen bij naam en toenaam genoemd worden, ijkten waarschijnlijk in de eerste helft van de 18de eeuw thuis. (SA DB OA 502.2 (resolutie 12-2-1714) en SA DB OA, IJkreglement van 1573 art. 2) Volgens een publicatie uit 1816 gebeurde dit ook nog na de invoering van het metrieke stelsel. Trooise gewichten en maten werden na de invoering van het metrieke stelsel apart geijkt door een ijkmeester-generaal van de Trooise maten en gewichten. (SA DB OA, Geschreven Publicatiën, geen inv.nr.)

Ten tijde van de Republiek werd er een ijkmeester-generaal aangesteld voor de Meierij van Den Bosch. In het RA NB zijn verschillende 18de eeuwse stukken afkomstig van deze ijkmeesters aanwezig.

In de praktijk gaf het hanteren van maten en gewichten aanleiding tot veel misstanden en fraude. In sommige ordonnanties wordt hieraan gerefereerd, als aanleiding tot het uitvaardigen van de regels over het ijken. In de vroege schoutsrekeningen van de hoogschout voor de stad en Meierij van 's-Hertogenbosch zijn hier en daar vermeldingen aan te treffen van zaken die met de maten en gewichten samenhangen. Zo had een bakker kwaad gesproken van de eed van de weeg- en keurmeesters, wat hem, omdat hij een behoeftig man was, een boete van 32 s. opleverde. Normaal zou hij door de schout aan lijf en goed aangetast worden. (SA DB, microfiches, ook RA NB Schaduwaregarchieven, microfilms)

Punt 4): de vervaardiging en het gebruik van de maten en gewichten: Over dit onderwerp zijn tot nu toe voornamelijk vrij recente bronnen aangetroffen.

In een stadsrekening van 1573/1574 komt een betaling voor aan Goyaert Willems, kangieter, die tevens als ijkmeester van de gewichten en maten optreedt. Hij had een aantal gewichten en weegschalen aan de stad verkocht. Verder had hij een oude "scaelboom" vermaakt. (Van Zuylen II, p. 893)

R.A. Brund | Ook uit de rekeningen van de meester van de grote waag blijkt vermoedelijk dat de ijkmeester omstreeks dezelfde tijd reparaties verrichtte aan de weegschaal van de waag: in 1576/1577 werd aan hem (het gaat om een zekere Cornelis Joppen) een bedrag betaald voor het "verstellen" van de grote en kleine schaal van de waag.

Later goten de ijkmeesters nog steeds zelf de maten en gewichten. In een resolutie uit 1714 wordt een ijkmeester van de tinnen maten en

gewichten genoemd, die, hoewel niet behorend tot het gilde van de tin- en loodgieters, toch mag ijken, en tinnen maten en gewichten mag verkopen en verruilen die door de tin- en loodgieters van de stad zijn vervaardigd. (SA DB, Coll Aanvullingen Oud Archief, Repertorium Resoluties, 7866 en 7867)

Volgens een stedelijke resolutie uit 1731 mochten door de ijkmeesters alleen door leden van het gilde van de tin- en loodgieters vervaardigde tinnen of loden maten en gewichten verkocht of verruild worden. De maten en gewichten dienden te zijn voorzien van het merkteken van de gieters. (SA DB OA A 502.2; Coll Aanvullingen Oud Archief, Repertorium Resoluties, 7866 en 7867). Uit hetzelfde archief afkomstig is een memorie, waaruit blijkt dat de ijkmeesters de door de tin- en loodgieters vervaardigde maten en gewichten ijkten, wat voor hen een grote belasting was.

Eveneens in dit archief is sprake van gewichten die door de ijkmeester werden afgeleverd, en die per Troois pond soms wel 3 of meer grijnen van elkaar verschilden.

Naar het zich laat aanzien is er voldoende materiaal aanwezig om inzicht te verschaffen in het functioneren van het voor-metrieke maten- en gewichtenstelsel in en nabij 's-Hertogenbosch. Aan de hand van de archiefbronnen kunnen punten als de onderlinge verhoudingen tussen de maten en gewichten, de verschillende toepassingen ervan en de wijze waarop de overheden regulerend optraden, vrij uitputtend belicht worden. Wat moeilijker lijkt het een diachroon element aan te brengen in dit beeld, vooral wanneer het gaat om de getalsmatige verhoudingen. Veranderingen in de massa van de maten en gewichten door de eeuwen heen zullen waarschijnlijk grotendeels buiten het blikveld van het onderzoek vallen.

Mogelijkheden voor vervolgonderzoek naar de maten en gewichten in en om 's-Hertogenbosch vóór de invoering van het decimaal-metrische stelsel.

1) SA DB

- Ordonnanties stadsbestuur Den Bosch vanaf de 16de eeuw tot ongeveer 1830.
- Instructies, memoriën, resoluties etc. die van het stadsbestuur uitgingen.
- Archieven van de gilden: bakkersgilde en het goud- en zilversmedengilde.
- Eventueel rekeningen en vooral bijlagen van rekeningen van diverse instellingen.
- Microfiches van de rekeningen van de hoogschout voor 's-Hertogenbosch en van de kwartierschout

uitgedrukt in hoeveelheid tijd:
15 dagen

2) RA NB

- Diverse stukken uit het Archief van de Raad en Rentmeester-generaal.
- Stukken m b t het ambt van ijkmeester uit de Collectie van familie De Jong van Beek en Donk.
- Idem uit het Archief van de Leen- en Tolkamer.
- Collectie Van der Poest Clement: vergelijking tussen het Bosch en het Antwerps gewicht.
- Collectie Martini: verschillende stukken m b t het Bossche gewicht en de ijk.
- Collectie Cuypers Van Veldhoven: stukken over de waag.

uitgedrukt in hoeveelheid tijd:
6 dagen

3) ARA Brussel

- Rekeningen van de laagschout van 's-Hertogenbosch 1528, 1588-1589; 1599-1600; idem van de laagschout van de stad en Meierij van 's-Hertogenbosch 1404-1615.
- Eventueel hertogelijke rekeningen met de inkomsten van de waag en andere stukken uit het Archief van de Rekenkamer m b t de waag, vermeld in de Coll. Cuypers van Veldhoven.

uitgedrukt in hoeveelheid tijd:
1 dag

Begroting van het vervolgonderzoek naar de maten en gewichten in en om
's-Hertogenbosch vóór de invoering van het decimaal-metrische stelsel:

archiefonderzoek: 22 dagen

uitwerking: 10 dagen

totaal: 32 dagen à f 40,-: f 10.240,-

onkosten: 21 retours Amsterdam Muiderpoort-Den Bosch en 1 retour
Amsterdam Muiderpoort-Brussel: f 783,30,-

Totaalbedrag: f 11.023,30-

MATEN EN GEWICHTENSA DB

Oud Archief A 245: Placaet- ende Geboeiboeck
-plakkaten buiten beschouwing gelaten

-Geboden:

fol. 48: 'Vander stadt stryck mate ende peerden te loegherene'
inhoud: standaardisering van de havermaten die in gebruik zijn in herbergen waar paarden worden gestald. De stad heeft "geordineert een gebrande stryck maten". Na 'maten' staat in de marge aangegeven: "te weeten datter mer thien spynt in enen sester en sullen ghaen". Herbergiers mogen slechts meten met maten die volgens de geordineerde maat gemaakt en gebrand zijn.
Voor elk maatje mogen de herbergiers een halve stuiver rekenen. Datum: 1542-27-11.

- 'Papierenboeck'

fol. 15, 15vo: 34- 'Vanden torffmeters ende vanden sackdragers'
inhoud: moeten hun tonnen ieder jaar laten ijken en meten, wat betekent dat daarop telkens een nieuwe letter gebrand moet worden door de gezworen ijkmeester op straffe van 3 pond.
De ijkers mogen alleen tonnen goedkeuren die 109 kannen inhouden. De tonnen moeten overal even dik van bodem en wand zijn. De omvang van de duigen moet gelijk zijn aan de lengte van de ijzeren reep of band die zullen hangen op de kamer van de rentmeester in het stadhuis.
De tonnen worden o.a. gebruikt voor turf.

fol. 38: 80- 'Van hoppe te metene'

Hop mag alleen met een gebrande maat gemeten worden en de meters moeten een eed afleggen.

fol. 56, 56vo: 122- 'Van gewichte ende mate'

inhoud: het meten en afwegen dient te gebeuren met gewichten, schalen, maten ellen, tinnen of metalen kannen, houten maten, groot en klein, zoutmaten, muldersmaten en -pannen die zijn geijkt, gepegeld, gemeten, getekend "metter stadt gerechte teeckens ende mate" door ijkmeesters, die daartoe door de 3 leden van de raad zijn aangesteld, op straffe van 3 oude schilden.

fol. 56vo: 123-

inhoud: handelaren van binnen en buiten de stad moeten hun gewichten, maten etc. laten ijken, pegelen etc. of sturen naar het huis van de ijkmeesters, voor zover zij deze niet willen 'brecken' (vernietigen).

fol. 57: 124-

Voor het uitmeten van wijn, bier, drank in kannen of maten in brouwerijen, herbergen of wijnhuizen moeten geijkte, gemeten of gepegelde tinnen, metalen, aardewerk, stenen kannen, potten of maten gebruikt worden, op een boete van 3 oude sch.

fol. 57, 57vo: 125-

Eveneens tegen het gebruik van ongeijkte maten en gewichten, of

geijkte maten en gewichten die desondanks niet aan de eisen beantwoorden i.v.m. een nering, neergezet in kraam, woning, huis, straat, bank. Boete: 1 pond als het gaat om juiste, maar niet geijkte maten en gewichten, 2 oude sch. als de maten en gewichten niet aan de eisen beantwoorden. Indien te licht en te klein, maar wel voorzien van een brandmerk of merkteken: boete van 1 oud schild, tenzij (in marge) de ijkmeester een fout gemaakt heeft.

Verder tegen wie weigert de ijkmeester zijn maten of gewichten te laten zien: 4 oude sch., ook wanneer de schuldige persoon zegt ze nooit gebruikt te hebben.

fol. 58: 126-

3 pond boete voor het in zijn bezit hebben van te grote of te zware maten of gewichten, 'geteeckent' of niet. Uitgezonderd de gewichten in het vleeshuis, die men alleen zal mogen 'becoeren' nadat zij met heet water gereinigd zijn.

fol. 58: 127-

Burgers en ingezetenen van Den Bosch mogen de ijkmeesters bij de uitoefening van hun taak niets in de weg leggen, en hun maten en gewichten laten inspecteren, zonder iets achter te houden, op straffe van 3 oude sch.

fol. 58vo: 128-

Ijkmeesters hebben onbeperkte controlerende bevoegdheden, mogen naar eigen goeddunken tijd en plaats vaststellen. Burgers en ingezetenen zijn verplicht hun de maten etc. te overhandigen, zonder iets achter te houden of daartegen te protesteren (boete?).

fol. 59: 129-

Arbeidsloon ijkmeesters voor het ijken van maten, gewichten, schalen, tinnen of koperen kannen etc: 1 oude zwarte d w z een 'negenmenneken(?)', klein of groot.

Voor het ijken van stenen of aarden kannen of potten: 1/2 stuiver.

Voor het plaatsen van alleen maar merktekens: 1/2 zwarte.

fol. 59: 130-

Garen, vlas of .. en andere waren mogen alleen met geijkte schalen en gewichten gemeten of gewogen worden, en niet met "eenige ponderen", op straffe van 3 oude schilden.

fol. 65: 149-

Bakkers moeten ten allen tijde bereid zijn de weegmeesters of keurmeesters toegang te verschaffen tot hun kameren, kelders e.d., waar zij brood zouden kunnen verbergen, om hun rogge- en wittebrood te laten wegen.

fol. 75vo: 171- 'Van sesteren, loopenen ender anderen coren maten' inhoud: om een einde te maken aan grote onregelmatigheden bij het meten van het graan, is door de drie leden van de raad van Den Bosch verordend dat vanaf heden alle "zesteren lopenen ende andere mate van corene ende granen sullen wordden gemaict ende onderhouden van ende op een grootte ende wyde sonder enich bedroch". Personen afkomstig uit het ambacht van de korenkopers zullen, aangesteld door de drie leden van de raad of hun gecommitteerden, onder ede daarvoor zorg dragen, op straffe van 3 pond.

fol. 76: 172-

De voorschreven maten moeten gemaakt en geijkt worden van goed materiaal en droog hout, van één grootte en wijdte. Moeten in een groot aantal verschillende grootten en wijdten worden vervaardigd, zodat men bij het meten niet een "hoopselen groot noch cleyn toe en zall moegen geven, werpen oft nemen in eniger manieren".

fol. 76: 173-

Door de drie leden van de raad of hun gecommitteerden zullen twee ijkmeesters worden aangesteld om de voornoemde maten te ijken en branden, gezamenlijk, en niet de ene zonder de ander. Dienen dit op ieders verzoek te doen, op straffe van 3 pond.

fol. 76vo: 174-

De ijkmeesters mogen slechts één brandijzer hebben, driekantig en 'wel gefattioneert'. De gecommitteerden van de stad moeten daarnaast een 'principale brantijser in heuren bewaernisse hebben', om daarvan in geval van nood andere te kunnen laten maken, op straffe van 3 pond voor de ijkmeesters.

fol. 76vo: 175-

Ijkkloon: 2 st. voor het ijken voor een eerste keer van een sester of korenmaat; voor een lopen of minder 1 st. Moeten sesters of lopens worden vergroot of verkleind, dan geldt ook een loon van 2 st voor het ijken naderhand. Voor het 'vermeten' en 'verycken' van zesters: 1 st, en voor andere maten: 1/2 st. Bij in gebreke blijven 3 pond boete.

fol. 77: 176-

Verder zullen gemaakt en geordineerd worden 2 zesters, lopenen en andere maten, die geijkt en gebrand zijn met voornoemde ijzers (zie 174). De gecommitteerden en ijkmeesters moeten hiervan elk 1 exemplaar hebben. Deze moeten voor iedereen beschikbaar zijn.

fol. 77. 77vo: 177-

Eveneens keur op de twee keurmeesters die alle maten van het graan en koren moeten ijken en branden. Loon als de maten goedgekeurd zijn door de voornoemde ijkmeesters: de keurmeesters van het ambacht moeten de ijkmeesters betalen 1 st en 3 st als zij maten afkeuren. Verder 6 Car g. boete als personen afgekeurde maten blijven gebruiken.

fol. 85vo: 200-

Iedereen moet een gebrande el hebben "metter stadt boom geteeckent", en moet een ieder zijn maat geven.

fol. 87: 207-

Meters of ijkers van vaten of tonnen binnen de stad mogen alleen tekenen of branden met de "stadt boom offte teeken" als de hele, halve of vierendeel tonnen naar behoren zijn 'gebodempt', 'gepluyckt' en heel zijn volgens de juiste maat en grootte, op boete van 3 pond.

fol. 87: 208-

Haring mag alleen gepakt worden in vaten voorzien van het teken of brandmerk van de stad, op een boete van 1 oude sch.

fol. 88: 211-

Er zullen 6 of 8 ijkers of meters of zo veel als de drie leden van de raad goeddunkt aangesteld worden, om alle tonnen en vaten binnen de stad en vrijheid te meten en te branden. Zij moeten bij de schout

beëdigd worden. Hun merken en bijbehorende namen zullen geregistreerd worden bij de rentmeesters van de stad.

Het merk moet gebrand worden bij het stedelijke brandmerk of bij de tekens op tonnen en vaten. De ijkmeesters mogen hun brandijzers niet uitlenen, maar moeten ze zelf bewaren "sonder die uuyt hueren handen te laten gaene".

fol. 88vo: 212-

De ijkers en meters moeten de kannen en teilen waarmee zij de tonnen en vaten ijken en meten brengen naar de ijkmeesters van de maat om deze te laten ijken en tekenen volgens de juiste maat, alvorens zij gaan ijken of meten, op een boete van 2 oude sch.

fol. 89: 215-

Keur op de zoutmaten: moeten van dezelfde grootte zijn en van goed droog hout, getekend of gebrand met het nieuwe brand van de stad en geijkt door gezworen ijkers.

Oud Archief, charters, 876 a: ijkreglement van 1573. In afschrift bij: Collectie Provinciaal Genootschap 374: Afschriften Van Heurn, deel i, fol. 1-20.

Omdat met name tappers en herbergiers de reglementen m b t de maten zwaar overtreden, door te schenken uit ongepegelde en ongetekende stenen potten die nauwelijks 3 pinten inhouden, is onderstaande ordonnantie uitgevaardigd, 14 okt. 1573.

- 1) Wie handel drijft met gebruikmaking van maten, gewichten, schalen of kannen, moet deze laten ijken door de ijkmeesters, op een boete van 3 oude schilden: 1/3 voor de heer, 1/3 voor de stade en 1/3 voor de keur- of ijkmeesters.
- 2) De maten, gewichten etc. moeten geijkt worden ten huize van de ijkmeesters, zowel de nieuwe als de oude versleten, tenzij men deze vernietigt, op dezelfde boete.
- 3) Natte maten moeten worden vervaardigd van metaal, tin, steen, en zijn geijkt, gepegeld, gemeten, op dezelfde boete.
- 4) Handelaren die gebruik maken van ongeijkte en ongetekende maten en gewichten, die echter door de ijkmeesters in orde bevonden worden, verbeuren 1 pond paym. Zijn zij te licht of te klein, dan 3 oude schilden boete.
- 5) IJkmeesters mogen niet belemmerd worden bij de uitoefening van hun taken. Men mag geen maten, gewichten etc. voor hen achterhouden, op een boete van 3 oude schilden.
- 6) IJkmeesters hebben onbeperkt controlerende bevoegdheden: hebben overal toegang waar gewogen, gemeten, getapt etc. wordt.
- 7) Arbeidsloon ijkmeesters: 1 oude zwarte; een "negemenneke" voor ieder stuk gewicht tot 10 pond; groter of zwaarder: "nae advenant". Verder idem als in de overeenkomende ordonnantie uit het Papierenboek.
- 8) Garen, vlas etc.: zie Papierenboek.
- 9) IJkers en meters van vaten en tonnen moeten hun kannen, teilen etc. waarmee zij de vaten en tonnen ijken, laten ijken en tekenen door de ijkmeesters, op een boete van 3 oude schilden.
- 10) Verkopers van steenkool moeten hun bomen, schalen en gewichten laten ijken door de ijkmeesters. Zij mogen in plaats van gewichten geen stenen of andere keien in de schaal leggen of "cluijten met mandekens uijtvercoopen, seggende dit is eenen ganck", op een boete

van 3 pond paym.

11) De verkopers van steenkool moeten hun bomen, schalen en gewichten 1 keer per jaar brengen naar een door de ijkmeesters aangewezen plaats, om ze te laten ijken. Tarieven: voor de boom en schalen 1 st, voor 100 pondsgewichten 2 st en "na advenande" te betalen.

12) IJken, tekenen en meten alleen door de 3 gezworen ijkmeesters, op een boete van 3 oude schilden.

13) Alle "peenen, keuren ende breucken" zal men iedere keer moeten "namptiseeren (namplifeeren?) ende aenleggen aleer ijemant in recht ofte oppositie dair tegens sal mogen ontfangen worden".

14) De ijkmeesters zijn verplicht de rentmeesters van de stad behoorlijke inventarissen te overhandigen van alle maten, kannen, ellen en gewichten die onder hen berusten en de stad toebehoren, zodat niets zal worden ontvreemd of verloren zal gaan na het overlijden van de ijkmeesters.

Oud Archief 878 (=A 151): Resoluties van de Leeden van de Raad, 1778-11-2 (=fol. 32vo).

fol. 33 De heren gecommitteerden voor gildezaken, aangesteld in 1777 i.p.v. de heren gecommitteerden tot de commercie, spreken zich uit inzake "het stuk vanden eik". Het gaat over de drie ijkmeesters die volgens artikel 1 van de ordonnantie van 25-1-1596 alle ellen, maten en gewichten in het ijken moeten "evenen".

fol. 33vo In een conventie d.d. 18-1-1773 was al beslist over de separatie van bediening van de drie ijkmeesters. Door uitsterven zou er één ambt ontstaan = "tour-ampten". De commissie had samen met de ijkmeesters de op de financiekamer van het stadhuis aanwezige ellen, maten en gewichten gevisiteerd en daar aangetroffen:

"een kooper gewicht steen, zwaar 50 lb

een dito 25 lb

een dito 15 lb

een dito 10 lb

een dito 5 lb

een koopere pijlaar, waar in is een à 4 lb

een dito 2 lb

een dito 1 lb

en vervolgens tot 1/16 gedeelte van een loot inclus

Een zilver smidspijlaar, waar in is een 2 lb steen en (fol 34) vervolgens tot 1/4 loot inclus mitsgaders zeven stuks koopere vormen om daarin gewichten te gieten, dan defect.

Voorts de navolgende natte maten:

een bierton

een halve dito

een kinnetje

een koopere kan of pot

een halve dito

een pint

een halve pint

een maatje

een half maatje

een balans met twee koopere schaaalen.

Al nog deeze drooge maaten:

Een turf-ton, doch waarvan de banden los geraakt. Wijders een groote

nest met stadswapen en ijzere band, waar in waren gelijk daar op geschreven stond, alle stadts koren-maten van den zester tot een half maatje:

Gelijk ook op de scherprechters-kamer:
 een turf ton, voor weinige jaaren, zoo het scheen, vernieuwd.
 fol. 34vo En eindelijk op de groote boven zaal nabij het groot kollegie. Een ijzere Bossche el en een ijzere voetmaat lang vijf voeten".

De commissie had de ellen, maten en gewichten geïnspecteerd die berustten bij de ijkmeester Joseph Negeli; de ellen, maten en gewichten berustend bij de mede-ijkmeester Johan van Riet; en de meel- en zoutmaten berustend bij Gerardus Hamers de Rooi(?)en.

Op het gebied van de ijk waren er al de twee ordonnanties d.d. 14-10-1573 en 25-1-1596, maar deze zijn aan (fol. 35) herziening toe. Volgens de commissie moet dit nader worden onderzocht.

De ijkmeester Joseph Negeli verklaart nog eens afzonderlijk, ook namens de overige ijkmeesters, dat onder hem berusten de bovengenoemde gewichten. Onder Gerardus Hamers berusten de navolgende maten:

- 1 koorn-sester
- 1 vat
- 1 half vat
- 1 kop
- 1/2 kop
- 1 maatje
- 1/2 maatje
- 1 vierendeeltje

Deze maten zijn hem overgedragen door Bartelina van Esse w v Stephanus Kerkhoven, ijkmeester. Daarvoor heeft hij, voor zover hij zich herinnert, 25 gulden betaald.

getekend G. Hamers en J. Negeli 26-1-1778.

De commissie wordt verzocht haar taken op het gebied van de ijk voort te zetten.

C.R. Hermans, Verzameling kronyken, charters en oorkonden betreffende de stad en Meierij van 's Hertogenbosch, deel 1, 's-Hertogenbosch 1848.

Met de Kroniek van Cuperinus. Daarvan belangrijk de Bijvoegsels en uitbreidingen voorkomende in de vermeerderde en vervolgde kronyk van Aelbertus Cuperinus:

p. 207, 216: muntgewichten. Met op p. 216:

- Troys pond = ii merct
- 1 merct = viii oncen
- 1 once = xx engelsche
- 1 engelsche = xxxii aeskens
- 1/2 engelsche = xvi aeskens
- 1 fierlinck = viii aeskens
- 1 troyken = 11 deuskens
- 1 deusken = 11 aeskens

Verder p. 154: verschillende oppervlakte maten omgerekend voor diverse plaatsen in de Meierij.

p. 155: inhoudsmaten.

Inventarissen van de Archieven van de Bossche ambachtsgilden A: gilden die al bestonden voor 14-9-1629.

Archief bakkersgilde

121, 122: gewone rekeningen - levert weinig op; overige rekeningen niet ter inzage.

133: Aantekeningen van de door de dekens, resp. commissarissen t b v derden aan de leden verkochte bakkersgereedschappen.

Gerechtelijke verkoping 1833

sprake van 14) 2 np ijser (= nieuw pond?): 35 s

15) dito: 40 s

16) 1 np dito: 15 s

17) 1/2 np dito: 15 s

19) bakkerij schalen en balans: 55 s

24) koperen schalen en balans: 1 g 10 s

26) 5 ons koper wigt: 1 g 5 s

39) een koperen schaal met gewichten: 60 s

Idem 1821

24) schaal en balans: 1 g 13 s

30) 1 zes ponds gewicht: 13 s

78) 1 50 ponds gewicht: 1 g 4 s

82) 1 gewicht steen: 1 g 6 s

Daaraan voorafgaande rekening, zonder datering

43) een partij gewigt: 19 s

46) 9 pont gewigt: 1 g 2 s

48) enig frans gewigt: 10 s

52) enige maatjens: 9 s

90) een gewigt: 1 g 18 s

91) een dito: 1 g 7 s

Rekening 1817

71) een partij gewigt: 8 s

72) 2 gewigt steenen: 17 s

97) een grote balans: 5 g 10 s

Tweede rekening 1814 (2 nov.)

17) een balans en schaal: 1 g 6 s

57) een balans: 4 g

58) een balans en schaal: 13 s

73) een schaal en balans: 1 g 16 s

Eerste rekening 1814 (24 mei)

87) eenig gewigt: 2 s

118) schalen en balans: 3 g 16 s

119) eene gewicht steen: 2 g 10 s

121) een gewigt: 2 g 8 s

122) 5 ponden: 15 s

123) 9 ponden: 12 s

(121-123 zijn later toegevoegd)

Rekening 1813

- 21) clyne maate: 1 s
- 62) een schaal: 1 g
- 63) een zes ponder: 5 s
- 64) doorgekrast: twee drie pond steene: 0
- 65) eenig klynes(?) gewigt: 0

Archief goudsmedengilde

312-315: rekeningen 1535 - 1796/97: niets

316, 317: aantekeningen van de door het gilde verkochte goud-en zilverwerken en van gereedschappen afkomstig uit boedels van overleden gildebroeders 1668-1798. Met in 317 een inventaris van de aan het gilde toebehorende archivalia en gereedschappen. Levert weinig op. In 317 komt op fol. 3 een post voor m b t een pijlgewicht van 8 marck "beneffens een groote balans" [bijgeschreven: "met schade"].

Fonds afgehoorde rekeningen, 35. Archief Groot Begijnhof
Rekeningen en bijlagen.

22: 1728/29 (rek); 104: 1728/29 (bijlage)
103: 1810 (rek); 182 1810 (bijlage) en andere bijlagen vanaf 1768.
Levert niets op.

Archief Burgerweeshuis

Stukken m b t het onderhoud van het gebouw, personeel en huishouding.
576: Register van huishoudelijke aankopen, ontvangen en uitgegeven
rogge enz. 1683-1709.

Voorkomende maten en gewichten:
schepel (1683): grutten en gort. Een schepel is een onderverdeling van een zak.
mud (1691): boekweit
kinnesken (1686): bier en zeep
Vanaf eind 17de eeuw wordt geleverde rogge uitgedrukt in mud - zak - schepel - vat.
ton: bier.

In 577: Maandlijsten van huishoudelijke uitgaven van de regentessen 1695-1715, dezelfde maten en gewichten.

578: Register van verbruikte levensmiddelen en huishoudelijke benodigdheden 1811-1816 (grotendeels franstalig).

Voorkomende maten en gewichten:
liters (melk en azijn)
kilogrammen (vlees)
més. (maat: voor aardappelen).

579: Register van maandelijks huishoudelijke uitgaven 1811-1816.

Hierin genoemde maten en gewichten:
pond: vaste artikelen

vat: vloeistoffen en aardappelen
 kan: vloeistoffen
 lood: kleine hoeveelheden vaste stoffen (blauwsel, thee)
 ton: zeep.

? Rekeningen en bijlagen 1823
 Heeft bij droge inhoudsmaten (rogge) een indeling in M V K (mud, vat en kan).
 ? Rekeningen en bijlagen 1829
 Indeling in mud, schepel en kop (rogge).

Fonds afgehoorde rekeningen, 29. Mannen- en vrouwengasthuis van Hester van Grinsven

Rekeningen en Bijlagen bij de Rekeningen
 81. 1808 (rek.); 157. 1808 (bijlage) en overige bijlagen: 155 (1806) - 158 (1809).
 De vermelde maten en gewichten zijn bekend.

R.A. van Zuylen, Inventaris der archieven van de stad 's Hertogenbosch (stadsrekeningen 1399-1800), dl. II (1568-1700), 's-Hertogenbosch 1866.

p. 893, nr. 80 1573/1574
 - op 12 nov. betaald aan Goyaerden Willemss, kangieter, als ijkmeester van de gewichten en maten, voor 3 gewichten, van:
 72 pond,
 50 pond,
 44 pond.
 Deze had hij verkocht aan de stad, elk pond voor 2 blanken.
 Verder betaald voor een nieuwe 'scaelboom ende scrage met zynder toebehoorten' en voor het vermaken van de oude schaalboom. En nog eens 6 st. voor het vervaardigen van een ijzeren el. Met al deze zaken kon men bij de ijkmeesters de gewichten vergelijken en ijken.
 p. 894: Gielis de groene roede is betaald, omdat hij samen met Andries vanden Wygart, ijkmeester van de droge maten, 2 1/2 dag de droge maten heeft gecontroleerd; heeft hetzelfde gedaan, gedurende twee dagen, samen met de ijkmeester van de natte maten.

Oud Archief, Publicatiën etc.

Geschreven Publicatiën, geen inv. nr., komt na A 377:

- 28) 1812-14-2: de maire van Den Bosch roept iedereen op zijn oude maten en gewichten te laten ijken, zo lang de nieuwe nog niet zijn ingevoerd.
- 100) 1816-15-1: tot de invoering van het Franse metrieke stelsel moeten de oude maten en gewichten weer worden ingevoerd en geijkt door de daartoe 19-12-1815 opnieuw aangestelde ijkmeester, Hyacinthus Adrianus Dekkers. Iedere handelaar moet zijn gewichten en maten ten zijnen huize in de Vuchterstraat laten ijken binnen de komende 6 weken.
- 88) 1815-7-8: kennisgeving aan de goud- en zilversmeden over het ijken en justeren van de Trooise maten en gewichten door de ijkmeester-generaal van de Trooise gewichten en balansen, gedurende zekere tijd in Den Bosch.

136) 1823-11-4: bekendmaking dat de 1820-1822 geijkte maten en gewichten herijkt moeten worden door de adjunct-ijker van het kantoor 's-Hertogenbosch, H.A. Decker.

136A) 1823-15-4: herijking geschiedt door de arrondissementsijker J. Everts.

330) 1829-9-6: voortaan mogen handelaren alleen gebruik maken van maten en gewichten volgens het metrieke stelsel: Nederlands pond, ons, lood, Nederlandse el, Nederlands mud, schepel, kop.

340) 1829-24-7: nieuwe natte maten ingevoerd, de oude afgeschaft.

Gedrukte Publicatiën:

A 376, 1823-1-2: Lodewijk Napoleon is voornemens een algemeen stelsel van maten en gewichten voor het Koninkrijk Holland in te voeren. Het tijdstip van invoering zal nader worden bepaald.

gewichten:

pond als basis, komt overeen met 2 huidige ponden $\frac{3}{4}$ lood en $4 \frac{95}{100}$ azen van het tegenwoordige Amsterdamse gewicht.

1 lood = $\frac{1}{100}$ pond

1 aas = $\frac{10}{1000}$ pond

1 korrel = $\frac{1000}{1000}$ pond.

Over de nieuwe maten en gewichten zal nog het een en ander nader worden bepaald, o.a. of ook onderdelen of veelvoudigen, die voor de handel nodig zijn, zullen worden ingevoerd.

A 377, 1813-2-1: Algemene maatregel betreffende het recht van meting en weging door daartoe opgerichte bureaux. Tarieven worden uitgedrukt in de nieuwe maten.

A 377, 1823-20-1: Gedeputeerde Staten van Brabant: ondanks het landelijke verbod op de oude maten van 18-12-1819 worden nog steeds de oude maten gebruikt, waarop geen toezicht meer is. Dit verbod in deze ordonnantie herhaald.

A 377, 1823-17-3: Gedep. Staten van Brabant: ordonnantie aan de beambten om de nieuwe maten en gewichten te gebruiken, en niet, zoals nu gebeurt, de oude, waaruit de nieuwe afgeleid worden.

A 377, 1823-9-9: Gedep. Staten verordenen dat in alle overheidspublicaties de nieuwe maten en gewichten als aanduiding gebruikt moeten worden.

in bibliotheek SA: Reglement voor de ijkmeesters van de Meierij van 's-Hertogenbosch, 1681, uitgevaardigd door de Staten-Generaal.

Oud Archief A 502, Memorieën, instructies en reglementen aangaande de maten en gewichten, de ijk en de ijkmeester

A 502.1: Dossier over de molsterpannen van de molenaars: zijn onnauwkeurig etc., eind 18de eeuw.

A 502.2: Stuk uit 1777/1778 m.b.t. de werkwijze van de ijkmeesters. Memorie m.b.t. de korenmaat te 's-Hertogenbosch, waarin opgenomen de gang van zaken in het verleden. Daarin onder fol. 2vo punt 16. over het gewicht van de domeinwaag vermeld dat dit op advies van de rentmeester van de domeinen en leenmannen naar het Keuls gewicht geijkt moet worden. Verwezen naar een ordonnantie van 6 april 1526.

lib. 9 folio mihi 306.

NB: zie de Marre pg. 12 par. 16.

fol. 3 punt 17. over de ijkmeester van de Meierij: zie reglement van 20 mrt 1681 gedrukt.

vergelijking met inhoudsmaten elders in Brabant.

zelfde fol.: Het Bosch borgergewicht = het Antwerpens en Brussels,

"zynde het waag gewigt gelijk het Keulse" (zie van Rosmalen de thesoor p.15)

De Bossche voet = Brusselse en Maastrichtse: thes. p. 131 (101?)

Zie brieven van schepenen, notulen 29 juni 1754. Te Antwerpen zijn dezelfde maten als in Den Bosch. De Antwerpse schepenen vragen aan het Bossche stadsbestuur of men daar ook het gewicht bij de ijk iets zwaarder maakt vanwege slijtage.

fol. 3vo: Verwezen naar de proeven van Lulofs met de Bossche natte maten, uitgedrukt in gewicht. Daarbij verwezen naar art. 9 van de collectanea ijkmeester en naar Lulofs "wynroeykunde"

fol. 5: In Lulofs "wynroeykunde" p. 138 omrekening van het Amsterdams in het Troois gewicht.

fol. 5vo: 1 pond troys: verwezen naar plakkaat 21 mrt 1606 art. 58; instructie voor de ijkmeester-generaal in het Groot Plakkaatboek dl. 1 col. 2687 en 7 col. 1118 en 1119.

"Tydregister van het gene van den yck voorhanden is":

1526: ordonnantie 6 april 1526: Het gewicht van de domeinwaag naar Keuls gewicht te ijken. Lib. G fol. mihi 306

etc. 16de eeuwse ordonnanties op de maten.

Verslag van een onderzoek naar de inhoud van de Bossche kan: in welke staat, waar aangetroffen, inhoud in metriek gewicht, Trooise grijnen.

"Extract uit de korte notulen van de commissiën der privilegiën", 4 juli 1782.

inhoud: het vat korenmaat dat onder de ijkmeester berust is versleten. Deze heeft dus een nieuwe laten maken, dat echter geen authenticiteit heeft. Aan de commissie gevraagd of te controleren of het vat conform aan het gebruikelijke vat is. Dat is door 2 schepenen gedaan. Het nieuwe vat is gebrandmerkt, het oude wordt op het stadhuis bewaard.

Collectanea van wijlen de pensionaris Van Heurn op het woord ijkmeester van den stad sBosch. Met de instructie voor de ijkmeester van 25 jan 1596, copie.

Met:

1. Ordonnantie en reglement van de ijk van 14 okt. 1573. Te vinden in Lib. I fol. mihi 1. Na de reductie van Den Bosch: Additie op de instructie van 21 sept 1639 fol. 152 s 2; cod. instr (?) s 776.

3. Van stadswaag zijn ellen, maten en gewichten geordonneerd, die berusten op de kamer van de rentmeester of de finantiekamer, "en waarvan de weerga onder de ijkmeesters zijn tot hun gebruyk" -ordonn 25 jan 1596 art 1. Deze maten moeten na overlijden van de ijkmeester aan zijn opvolger worden overgedragen: art. 14 ordonn 1573 en art. 1 ordonn 25 jan 1596

12. Geen 'ponders' gebruiken, maar geijkte schalen -art. 8. Verder: uitgebreid over de werkwijze van de ijkmeesters, bijv. art. 21: werkte eerst in het 'stadshuys de trompet' - zie resol. 20 okt 1669 fol. 3vo. Later mochten zij thuis ijken - resol. 12 feb 1714 fol. 236.

22. Alleen door leden van het gilde van de tin- en loodgieters

vervaardigde tinnen of loden maten of gewichten mogen verkocht of verruild worden - resol. zie boven (kennelijk door de ijkmeesters). Gerenoveerd: alle maten en gewichten moeten gemerkt zijn met het meestersteken van de gieters. De ijkmeesters mogen uitsluitend deze maten en gewichten verkopen - resol. sept 1731 fol 198 s 10.

Extract uit het register van resoluties van de schepenen van 's-Hertogenbosch.

29 juni 1754: Missive van het stadsbestuur van Antwerpen: is van plan nieuwe regels over de ijk op te stellen. Omdat de leggers van Antwerpen conform zijn aan die van Den Bosch wil men weten of in Den Bosch de gewichten iets verzwaaard worden wegens slijtage, die al na een jaar plaatsvindt. Moeten jaarlijks worden herijkt. Verder is er een verschil gemeten tussen de natte en de droge maten: de natte zijn groter.

Antwoord stadsbestuur Den Bosch: sturen copiën van de ordonnanties op de ijk in Den Bosch, van 14 okt 1573 en 25 jan 1596. Deze zijn gewijzigd door latere resoluties en gestabiliseerde 'usantiën': inhoud weergegeven. Verder gesteld dat in Den Bosch de ijkmeesters geen extra zwaarte aan de gewichten mogen toevoegen wegens slijtage. De jaarlijkse ijk dient ervoor te controleren of de gewichten onveranderd zijn gebleven.

Publicatie wegens de stadsijk, geen datum (1757).

In de handel slechts geijkte maten en gewichten toegestaan.

Ijkmeesters: Willem van Kooten, Johan Dofft en Johan van Riet moeten binnen 14 dagen na publicatie de maten en gewichten geijkt hebben met het jaar 1757,

ten huize van Johan van Riet in de Visstraat.

'Hoe de originele maten te bekomen' -aug 1788.

inhoud: de leden van de 'oeconomischen tak' willen de verschillende maten en gewichten van het vaderland bepalen en vergelijken met de Rijnlandse maat en het Trooise gewicht. Moeten daarvoor over het juiste Trooise gewicht en Rijnlandse voet beschikken. Er zijn in Den Bosch 3 Rijnlandse voeten, waaronder die van Pauw jr., alle verschillend. Het Trooise pondsgewicht verkocht door de ijkmeester varieert ook. Het is dus zaak geauthentiseerde maten en gewichten te verkopen.

Memorie.

Afkomstig van de gezworen ijkmeesters van de natte maten, ellen en gewichten. Met enkele voorbeelden 1789. Hieruit blijkt dat de ijkmeesters de door de tin- en loodgieters gegoten gewichten en maten ijkten, wat voor hen een grote belasting was.

Brief, zonder datum. Onderwerp: de stukken mbt de ijk die oud-pensionaris Martini had uitgeleend, en die mogelijk niet alle teruggebracht zijn, of bij de plundering zijn zoekgeraakt. Martini zal dit nazien.

Brief van de opperkeurmeester van Antwerpen 7 feb 1754 over de ijk in Den Bosch (zie rest stukken mbt Antwerpen).

Plaatsen in de Meierij die de leggers van hun eigen ijk naar de Leenen Tolkamer in Den Bosch hebben overgebracht in 1757.

Ordonnantie op gewichten, maten en ellen om te ijken 14 okt 1573.

Extract uit een missive van prof. Damen 8 nov 1790: Bosch pond = $2 \frac{5}{8}$ grein zwaarder dan het pond Troois gewicht dat als legger in Leiden aanwezig is.

okt 1790: aantekening n.a.v. de gewichtsbepaling van Damen: 1 Bosch pond = $7682 \frac{5}{8}$ grein Troois. Met andere berekeningen en opmerkingen.

1791: J. Everts jr. heeft maten en gewichten vervaardigd onder toezicht van medecommissaris D. de Kempnaer. Stemmen overeen met de Rijnlandse maat en Troois gewicht van Damen en met de oude Bossche slapers. Bijgevoegd zijn tekeningen.

-gewichten: 2 koperen cilinders, één ter zwaarte van een Troois pond en 16 oncen of 7680 Trooise greinen; de andere van een Bosch pond = 7332 Trooise greinen.

Blauwe bundel:

-vnl. inhoudsmaten: korenmaat, omrekeningen van diverse maten en onderverdelingen.

-Map van D. de Kempnaer, rentmeester van de geestelijke goederen van Peelland, ten huize van dhr. du Tour te Wyckel:

Memorie over de brief van het stadsbestuur van Antwerpen aan dat van Den Bosch d.d. 27-6-1754: over de ijk. Waarin o.a. dat de leggers van de gewichten en maten van de beide steden gelijk zijn en dat er in Antwerpen een verschil is tussen de natte en de droge inhoudsmaten: de natte zijn groter.

's-Hertogenbosch wilde vervolgens meer informatie over m.n. de korenmaat en andere maten. Iemand moet daarmee belast worden. Ook de brief van Chevalier de Villegas (zie boven) wordt genoemd.

-Gewicht van de Bossche korenmaten, op verschillende manieren gewogen.

-Graanmaten (in zakken), uitgedrukt in ponden en in graanmaten van andere steden.

-Verwijst naar "Buys tresoor van maten" p. 102, gedrukt in 1688.

-Notitie over het vergelijken van de maten en de gewichten: om de gewichten Trooise ponden te vergelijken, moet men over nauwkeuriger gewichten beschikken dan gewoonlijk door de ijkmeester worden afgeleverd. Deze verschillen soms per pond soms wel 3 of meer grijnen van elkaar.

-Troois gewicht: plakkaat d.d. 21 maart 1606 art. 58; instructie voor de ijkmeester-generaal van de Verenigde Nederlanden, 1 mei 1750;

Groot Plakkaatboek deel 1 col. 2687 en deel 7 col. 1118, 1119.

-in marge: Gelijke maten berusten bij de ijkmeester, alle getekend met de Bosboom, 1637, alleen de kan lijkt beter gemaakt en van jonger datum.

Vervolgens: natte en droge inhoudsmaten opgenoemd die in verschillende jaren "getekend" zijn.

-in marge: "reductie van 1629". Op het stadhuis berusten: 1 balans en schaal; 1 pijler of nest van 16 lb, getekend met een Bosboom, 1719; 1 pijler van 8 lb, "zeer nauwkeurig gemaakt en verdeelt volgens de merken te Antw. gemaakt" later bijgeschreven: "veel lichter".
1 gegoten koperen gewicht steen van 5 lb, later bijgeschreven: "volkomen gelyk de pylaar van 16 lb"

Hieronder 4 niet ingevulde regels met: 1 do (dito) van ..

"Eenige koperen maatjes om gewichten in te gieten"

De merken van het gewicht van 8 lb zijn afgebeeld: o.a. een neerwaarts wijzend handje. Daarnaast de inwendige verdeling van dit gewicht, van binnen getekend met een opgestoken handje en een v.

Andere papieren

-Vergelijking tussen de Bossche voetmaat en de Rijnlandse voet.) ←
Proefnemingen, berekeningen.

-Bepaling van de zwaarte van het Bossche gewicht in Troois gewicht, met soortgelijke proefnemingen:

de pijl van 16 lb van het stadhuis woog 15 lb 4 ons 270 grein troys

1 lb Bosch = 1 troys lb - (:) 343 troys grein of 7334 grein

koperen gewicht van 5 lb van het stadhuis = 4 lb 12 ons 200 grein troys

Bosch pond = 1 troys lb: 344 grein of 7336 grein

De gewichten van 5, 11, 15 lb uit 1719 met de Bosboom zijn in overeenstemming.

De pijler van 16 lb is minder nauwkeurig, met name in de kleinere verdelingen, die op het oog uit verschillende pijlers genomen lijken te zijn.

-De bovenstaande gewichtsteen van 5 pond is gewogen tegen een 5 ponds troys gewicht.

-Op het Bosch gewicht staat: houdende 7334 troyse greinen of 9778 2/3 aasen. Na nauwkeurige proeven blijkt dat er moet staan: 7338 troyse greinen of 9784 asen. Het Bosch pond moet dus worden verkleind, vraag is hoe?

-Het verschil tussen de 2 oude slapers van 1719, uitgedrukt in troyse greinen.

-Pagina met omrekeningen van het Bossche pond in troys.

opm.: volgens ijkmeester Negelie heeft hij geen modellen van het waaggewicht, dat 1 Bosch lood zwaarder zou zijn dan een Bosch lb. Hij ijkt dit door bij ieder Bosch lb 1 lood toe te voegen = 3 lb 4 lood per 100 lb = 3, 125 lb Bosch.

-Een oud Troois pond dat de schrijver in handen kwam woog maar 7667 grein troys = 13 grein te licht. Het was een gewichtsteen van 2 lb.

-Berekeningen, o.a. 1 lb Bosch waaggewicht = $33/32$ Bosch lb = 7565,25 grein.

Bosch 1000 pond is gelijk aan:

troys: 955,52087

Amsterdams: 951,245

Brabants te Amsterdam: 1001,570

Onbekend Bosch: 1004,1062

Waag: $33/32$ Bosch: 96

Keuls volgens het Thresoor p. 15 en 33: 93

Keuls volgens tablette de negoot. p. 159: 1006,2

want 1051 Bosch is 10575 Keuls

Amsterdams 1000 lb is gelijk aan:

Bosch 1050,43 (Lulofs)

Amsterdams Brabants: 1052,631 (de Marre)

Bosch/Antwerps: 1051 254+
 Bosch waaggewicht 1019,390
 Stads onbekende pylaar: 4055..
 Troys volgens Lulofs p. 138: 478=480 eus: 1004,183 - Lulofs; volgens de Marre 1003,906257.
 Volgens de "tablettes de negotians" is 1000 lb Amsterdams 1057,5 Keuls.

Oud Archief

A 561, Alfabetisch register op de resoluties van de stadsregering, 1735 - 1758

met bijv. op het jaar 1735 onder ijkmeesters:

21 feb: n a v klachten van de brouwers, kuipers, wijnstekers over onordentelijkheden van de ijkers -fol. 20.

5 juli: ordonnantie van 31-10-0 t b v mr. Willem Cornelis Ackersdijk als advocaat van de ijkmeesters van de brouwers en wijnstekers -fol. 199.

etc. (verder niet geturfd)

A 565, Collectanea Van Heurn

deel V-Z:

Onder "Waag":

Verwijst steeds naar "liber g": dat is deel G uit de "Afschriften van privileges betreffende Den Bosch" (= Collectie Provinciaal Genootschap 374).

1) Oorkonde 1286, recht van de waag,

Brieven van executorie Raad van Brabant, 19 mrt 1500: liber g fol. mihi 279

Provisie van de Raad van Brabant wegens het violeren van het recht van de domaniale waag, 14 feb 1502: liber g fol. mihi 289

Ordonnantie op de domaniale waag te s-Hertogenbosch, 6 april 1526: liber g fol. mihi 301.

2) De waag is eerst door de hertog tegen een recognitiecijs aan particulieren uitgegeven, daarna weer bij de domeinen gevoegd (zie executoriaal 19 mrt 1500): liber g fol. mihi 280.

3) Het gewicht van de domeinwaag moet naar het advies van de rentmeester der domeinen en de leenmannen geijkt worden naar het Keuls gewicht: ordonn. 6 april 1526: liber g fol. mihi 306.

4) Goederen en waren die per gewicht geleverd worden en meer dan 20 pond wegen moeten door de domeinwaag gewogen worden: executoriaal 9 mrt 1500; provisie penaal 14 feb. 1502; Ordonnantie 6 april 1526: lib g fol. mihi 283, 290, 302.

Waagrecht is ook verschuldigd over goederen waarvan het gewicht bij overleg wordt begroot "ofschoon niet gewogen wordende": Ordonnantie 6 april 1526, liber g fol. mihi 309.

5) Tarieven waaggeld voor goederen die niet verkocht/gekocht worden: 1 oude Leuvens. Bij koopwaar: 2 oude Leuvens per 100 pond: Ordonn. 26 april 1526, liber g fol. mihi 307, 308.

Volgens resolutie van de Raad van State 15 april 1681 is 1 oude Leuvens = 1/2 stuiver. Koper en verkoper betalen ieder de helft van het waaggeld: art. 1 in fin. van de Ordonnantie op den impost van de goederen die met met het gewigt verkoopt, 23 juli 1716. Groot Placcatboek vol. 5 p. 1448.

Resolutie 15 april en 6 aug. 1681: voerlieden moeten voor iedere 100 lb. die zij opladen en vervoeren aan de pachter van de domeinwaag 1/2 st betalen.

Resolutie 28 okt 1681: sprake van een dubbele kar die uitrijdt met goederen die gewogen moeten worden: dan een tarief van 6 st; een enkele kar: 4 st. Zie deel 3 van het register van placaten resolutiën etc.

6) Niemand mag zonder toestemming van de waagmeester schalen of gewichten uitlenen of ontvangen om daar goederen of waren mee te wegen op de boete die tegen fraudeurs is ingesteld in het recht van de domeinwaag: Ordonnantie van 5 april 1526 liber g fol. mihi 303. Zie artikel 2 van de Ordonnantie van 23 juli 1716 nr. 5.

7) Kooplieden etc. mogen niet meer gewicht in huis hebben dan van 20 pond. De waagmeester mag bij gerezen verdenking samen met helpers hun huizen visiteren. Gewichten van meer dan 20 pond die aangetroffen worden zullen worden verbeurd verklaard, waarbij ook nog eens de voorn. boete op fraudeurs geldt: Ordonnantie 6 april 1526 liber g fol. mihi 304; Resolutie van de Raad van State 15 april 1681: deel 3 van het Register Van Heurn van placaten, resoluties etc. Zie ook art. 2 van de Ordonn 23 juli 1716 nr 5.

8) Straffen voor het frauderen met het recht van de waag waren voorheen 45 schell. oud Leuvens: Provisie penaal 14 feb 1502; Ordonn 6 april 1526 liber g fol. mihi 290, 302. Tegenwoordig is de boete 25 gulden: Resolutie Raad van State 15 april 1681.

9) Boeten: 1/3 t b v de Domeinen; 1/3 voor de rentmeester en leenmannen; 1/3 voor de waagmeester: Ordonnantie 6 april 1526 fol. mihi 302.

10) De waagmeester kan zonodig de goederen waarmee gefraudeerd is in beslag nemen om er de boeten op te verhalen: Ordonn 1526 lib g fol. mihi 306, 315.

Oud Archief

A 576, Register van brieven van aanstelling 1595(?)-1621, van o.a. waagmeesters

12 aug. 1525: fol. 7vo: "Dit is den eedt vanden onderweechmeesters": zij zweren niemand te waarschuwen of te laten waarschuwen, wanneer zij de ronde gaan maken. "Ende dat dese weeghmeesters egheene wegghen en sullen haelen in eenige sterffhuijsen"

A 577, idem van 1621-1661

fol. 15vo: Gelijkluidende eedformule in de "Forme van beden".

Oud Archief

A 588, Codex Instructionum, deel II

onder ijkmeesters: verwijst naar fol. 776-780vo

"Extract uit het register der resolutiën van schepenen, gezworens en raden van 's-Hertogenbosch, 21 sept. 1639.

1) de ijkmeesters mogen maten, gewichten, schalen etc. alleen wanneer zij daar alle drie bij aanwezig zijn iken. Om dit beter te laten verlopen moeten zij voortaan een "teeken" slaan dat in een kist geborgen moet worden, die in het huis van de oudste ijkmeester moet worden bewaard, voorzien van twee sloten. De overige twee ijkmeesters hebben ieder één sleutel en kunnen dus alleen in elkaars bijzijn de de kist openen. Ook hun oude merken moeten zij in deze kist bewaren, om fraude te voorkomen.

2) De drie ijkmeesters mogen geen maten/gewichten het huis uit laten gaan, tenzij zij alle drie bij elkaar zijn, op een boete van 3 oude schilden, volgens de kaart en ordonnantie van 14 okt. 1573.

Extract uit idem, 17 augustus 1647.

Regels m.b.t. de kannen: "Een kanne onder een hamer duym" etc.

Extract uit idem, 2 april 1661.

Alle poorters en ingezetenen mogen voor hun handel alleen maten en gewichten gebruiken die zijn geijkt voor het lopende jaar, 1661. Zo niet, dan moeten zij ze binnen 14 dagen naar de gezworen ijkmeesters brengen. Verder moeten alle maten/gewichten gedurende de maand januari naar de ijkmeesters worden gebracht, op de boete die daarvoor staat in de voornoemde kaart van de ijk.

"Memorie vant geene de yckmeesters tegenwoordig voor haar loon van het ycken trecken", zonder datum.

-gewichten: voor een gewicht van 100 lb: 0.4.0.

van 75 lb: 0.3.0.

van 50 lb: 0.2.0.

van 25 lb: 0.1.0.

van 20 lb tot 10 lb incluys: 0.0.8.

van 10 lb tot het kleinste incluys:

0.0.4.

voor het "vergieten" van het lood dat op ieder stuk ijzeren gewicht is: 0.2.0.

verder: ellen, natte maten, droge maten.

Op fol. 782: het reglement voor het herijken van de bier- wijn- en sterke drank vaten (gedrukt). Op fol. 787 een ampliatio van dit herijk-reglement.

Oud Archief, charters, Sassen 876a: ijkreglement van 1573.

Collectie Provinciaal Genootschap

386: Alfabetisch register op de resolutiën van schepenen, gezworens en raden der stad 's-Hertogenbosch.

bij: Waag: verwijst naar fol. 176vo: 1672 fol. 158 (fol. nr. is niet juist). Met den pagter van de waag te accorderen over den 1/2 huyl van

ued.(?) volle gewigt: fol 220.

verder fol. 177: 1681 fol. 113. Wegens het invoeren van een 1/2 stuiver op ieder vol gewicht dat inkomt en uitgaat, door de pachter van de Waag, Daniel van Arnhem: fol. 219.

1681 fol. 202vo: Klachten van kooplieden over de pachter: fol. 221vo.

bij: Koolen, koolmeters en koolwegers: fol. 388vo: 1680 fol. 206.

Order op het meten en dragen van smidskolen: fol. 275.

Varia: Register op de notulen van de stadsregering

op: ijkmeesters

1) Missive van de rentmeester van de kleine ijk, Jacob Ladmiraal jr.: komt 4 sept. a.s. in de stad ijken het Troois gewicht. Schepenen moeten dit bij publicatie aankondigen en moeten op het stadhuis een kamer "despiciëeren", zodat de ijkmeester zijn werk kan doen -22 aug. 1754, fol. 306vo.

2) 29-11-1754: Ijkmeestersplaats van wijlen Coenraad Snevels is door de heer van Tengnagel opgevuld (was aan de beurt): fol. 433.

3) Als ijkmeester aangesteld is Jan van Riet: 18-12-1754, fol. 435.

4) De ijkmeestersplaats die door het overlijden van Willem van Coten was vrijgekomen, is nog niet vergeven: 21-12-1758, fol. 318.

5) Is geworden Peter Hamilton: 6-1-1759, fol. 2.

6) Idem, vertrek stadhuis moet worden ingeruimd t b v de ijk.

7) Verzoek aan het stadsbestuur de Trooise ijk toe te laten: 31-8-1766, fol. 291.

8) Commissarissen benoemd

9) IJkmeesterschap aan de fungerende ijkmeesters "gebaaten": 3-6-1778, fol. 278.

10) "Rapporten na den commissoriaal wegens het stuk van den eijk": 11-2-1778, fol. 32vo.

op: koren en zoutmeters

1. Korenmeters moeten ontvangen 6 st per last van alle granen die hier opgeslagen en niet verkocht worden: 1-8-1758, fol. 187vo.

op: mosselmaat, mosselmeter

1. Dat de mosselmeter voortaan voorzien zal zijn van een halve en een hele maat: 17-3-1760, fol. 87vo.

387: Varia, "Register van de privilegiën, reglementen, placcaeten en resolutiën specterende tot de hoofdstad 's Hertogenbosch"

fol. 74: ijkmeesters, 1733, 4-6. Magistraat te berichten op de klachten van de gilden van kuipers, brouwers en wijnkopers wegens een nieuwe ijk: pag. 379.

1733-24-6. Bericht van de magistraat op het verzoek van het kuipersgilde te examineren: pag. 412.

374: Afschriften van privileges betreffende 's-Hertogenbosch door A. van Heurn, deel G.

fol. 279:

-Brieven van executorie voor de Raad van Brabant ter instantie van het

officie fiscaal, verleend op het recht van de domaniale waag binnen 's-Hertogenbosch, 19 mrt 1500. (Is ook vermeld in de Coll. Aanvullingen van het OA 8141a -aantekeningen Smit).

Inhoud: hertogelijke oorkonde 1288 (=1289) genoemd. Degenen aan wie de waag is uitgegeven raakten geleidelijk aan uitgestorven, zodat de hertog de waag verkocht aan Lambrecht Millinck. Deze bevestigd in het bezit van de waag tegen 1/4 van de opbrengst en een cijns.

-Oorkonde 28 sept. 1498: hertogelijke ordonnantie die de oude ordonnantie van 1288 wijzigde. Belangrijk: volgens de oorkonde van 1289 moesten alle goederen die meer dan 4 1/2 pond wogen op de waag gewogen worden. Nu is dat gewicht ingesteld op 20 pond.

Dit alles is gepubliceerd in 's-Hertogenbosch en als tekstbord in de waag opgehangen. Niettemin wegen kooplieden en kramers hun goederen van meer dan 20 pond thuis.

Als reactie daarop vaardigt de hertog een edict uit: overtreders komen voor de Raad van Brabant, 19 mrt. 1500.

fol. 289:

Provisie penaal door de Raad van Brabant ter instantie van het officie fiscaal, verleend jegens enige ingezetenen van 's-Hertogenbosch, over het violeren van het recht van de domaniale waag, 14 feb. 1502.

Inhoud: weer gerefereerd aan de oorkonde van 1498: niet meer dan 20 pond thuis wegen, geen gewichten van meer dan 20 pond thuis bewaren.

Indertijd zijn enkele personen door de schout bekeurd. Deze heeft (onder)panden (= bij wijze van boete) in de waag ondergebracht. De 'wethouders' van de stad hebben deze op gewelddadige wijze teruggehaald. De wethouders werkten tevens de schout tegen toen deze verbeurd verklaarde goederen, afkomstig van overtreders van de hertogelijke ordonnanties, wilde verkopen.

De Raad van Brabant krijgt de opdracht de ingezetenen en stadsbestuurders van 's-Hertogenbosch met hoge straffen in het gareel te dwingen.

21 mrt. 1502: De bode van de hertog heeft een aantal met name genoemde Bossche schepenen van de jaren 1501 en 1502 gedaagd voor het hof, voor de zitting van 3 april.

fol. 301:

Ordonnantie op de domaniale waag van 's-Hertogenbosch, 6 april 1526 (Karel V).

Met het recht van de waag zoals in de oorkonden van 1289 en 1498 en verwijzingen naar het conflict over de waag.

Collectie Aanvullingen Oud Archief

8400: Verzameling van afschriften van privileges, verpachtcondities, kaarten, instructies etc. met betrekking tot de meierij en meestal 's-Hertogenbosch, eind 13de-eind 17de eeuw; 15de-midden 19de eeuw.

Brieven over de domeinwaag te 's-Hertogenbosch

"Extract uytten Register geïntituleerd 'register der charteren van de reken-camere van Brabant', sept 1494-1514, gequoteerd B n VI fol. 118vo e.v."

Wage van den Bossche:

Lambert Millinck beleend met het recht van de waag door Philips van Bourgondië: 28 sept. 1498. Afschrift oorkonde, bevat vidimi van

oorkonden uit 1298, 27 juni 1492: waagrecht verpacht aan Henrick Gheele z v w Johannes Gheele; 27 juli 1495.
Ordonnantien en rechten van de waag, die daar als een "tafele" aan de muur hing.

Gecollationeerd met een copie authentiek, geschreven op een keizerlijk Brabants zegel uit 1763, berustende in de Rekenkamer van de Domeinen te 's-Hertogenbosch, en daarmee in overeenstemming bevonden, voor zover het moeilijk leesbare handschrift het toeliet dit te ontcijferen. M. Ackersdijck, secretaris van 's-Hertogenbosch.

7866 en 7867: Repertorium Resoluties

onder: Impost op de waag:

1. Appointement van de Raad van State d.d. 24 april 1717 dat de "cramers met de pond uijtslaande met den pagter over den impost op de waag mogen composeren" -in de notulen van 13 mei 1717 fol. 192 lib. scab.

onder: Ijkmeesters van de stad:

I. Aanstelling van ijkmeesters door schepenen:

14 okt. 1636 -fol. 221 et verso Z

16 dito -fol. 16 G

2 jan 1641 -fol. 102 Z

11 mrt 1642 -fol. 183 Z et B

18 jan 1649 -fol. 49 C

30 mei 1650 -fol. 141vo B

8 mei 1659 -fol. 232

28 dec 1667 -fol. 115 deze 3: accolade C

15 jan 1672 -fol. 182

7 jan 1683 -fol. 26

26 aug 1690 -fol. 106vo deze 3: accolade 'in lib. scab'

14 feb 1699 -fol. 74vo

23 apr 1700 -fol. 34

22 feb 1701 -fol. 97 deze 2: accolade 'in lib. scab.'

II. Dat het ambt van ijkmeester van de droge maten "als onder de tourbeurten niet begreepen sijnde, door scheepenen sal worden begeven" -3 juni 1710 fol. 80vo FvB

De verdere ijkmeesters worden aangesteld door de heren van de Leden, zoals blijkt uit de notulen van 5 dec. 1711 fol. 271 FvB en van 12 april 1721 Z C

III. Additie tot de instructie van de ijkmeesters van 21 sept 1639 fol. 152vo Z

Nota dat de oude kaart en ordonnantie voor de ijkmeesters is van 14 okt. 1573

Ordre voor de ijkmeesters op het ijken van de kannen, 17 aug. 1647 fol. 26 B.

IV. "Dat Willem van Coten, een der ijkmeesters van de tinnenmaten en gewigten, ofschoon niet sijnde van het gilde der tin en lootgieters, egter ten zijnen huijse den yck kan doen, soo nogtans dat hij niet vermag eenige tinnenmaten of gewigten te verkoopen of te verruijlen, dan

die door de tin en lootgieters alhier zijn gemaakt -12 feb 1714 fol. 236 FvB

Gerenoveert, en dat alle maten en gewigten alhier gemaakt sullen zijn gemerkt met het tijcken van den meester, die deselve gegoten heeft,

welk alleen en geen andere den voorsz. ijckmeester sal mogen verkopen -5 sept. 1731 fol. 198vo Z C"

V. Aan de ijkmeesters het "stadshuys" de trompet toegewezen, omdat zij alle drie gelijktijdig bij het ijken aanwezig moeten zijn -20 dec. 1669 fol. 3vo C

Moeten voor het ijken elke maandag 'vaceren', van 's morgens tot 's avonds, om iedereen van dienst te kunnen zijn -21 april 1670 fol. 271vo C.

VI. Publicatie gericht tot handelaren in goederen bij het gewicht, el of maat, die in gebreke blijven wat betreft gewicht, el en maat: moeten jaarlijks geijkt worden -2 april 1661 fol. 106 C

onder: Ijkmeesters van de Meierije:

I. Publicatie van de Raad van State 27 nov. 1657, dat kwesties m b t het ijken in de Meierij in eerste instantie zullen worden gebracht voor schepenen en gedelegeerde rechters in 's-Hertogenbosch -notulen van 17 dec. 1657 fol. 135vo C.

evt. onder: tin en lootgieters

I. Ampliatie van de keur van de tin en lootgieters -26 april 1708 fol. 39vo FvB

Item 12 sept 1732 fol. 101 Z C

Zie ook onder: ijkmeesters

onder: brouwers

IV. mbt het ijken en branden van vaten die de brouwers van buitenaf invoerden -29 mei 1704 fol. 2 FvB

nieuwe ordonnantie: 12 sept 1732 fol. (leeg) Z C.

8131 d: Begroting der maten in de Meierij gereduceerd tot de Bossche mud, 1571, 18de eeuwse copie.

-omrekeningen van de meierijse maten in de Bossche mud, 1571

-Verder: stuk waarin vermeld dat Alva in 1571 t g v het plakkaat op de 10de penning heeft besloten de Brabantse maat te 'reduceren'. Cornelis Cleerhage, rentmeester-generaal heeft een inventaris gemaakt van de verschillende maten om deze te reduceren naar de Bossche maat: 24 juli 1571.

Resolutie Hoog. Mog. 6 okt 1651: de gezworen ijkmeester van de Meierij, L. Slicher, moet zich daaraan houden.

Deze laatste resoluties worden in de plakkaatboeken niet gevonden; de griffier zal deze in de notulen van de Hoog Mogenden opzoeken.

Vergelijking van de Peelse met de Bossche korenmaat.

7902: Tot een band verenigde inventarissen van stukken berustende in de kom op de schepenkamer 1600 - ± 1650.

waaronder d -een tafel op een "papierenboek" van 1579: een ander papierenboek dan aanwezig op het SA OA).

darbij aangegeven op fol. xlvii: vanden maten ende kannen; vander gewichten.

fol. xlviii: vanden coren maten.

fol. lxvi: alle maten en gewichten moeten "voort" worden gebracht om ze te laten ijken.

e t/m i: verschillende inventarissen van aanwezige stukken, 16de en 17de eeuw. Niet nagekeken.

8141 A: Memorie over de titels van aankomst van verschillende stadseigendommen, waaronder de waag.

Met aantekeningen van Smit over het gebouw van de waag, dat op dat moment op het punt stond te worden afgebroken t b v de gemeentelijke magazijnen en de woning van de gemeentelijke bouwmeester.

-noemt oorkonde 1288 (= 1299): ordonnantie op de domeinwaag te 's-Hertogenbosch. Waag behoorde toen tot het domein van de hertog, werd tegen een recognitiecijs uitgegeven.

Later, volgens brieven van executorie van 19 mrt. 1500, door de Raad van Brabant ter instantie van het officie-fiscaal op het recht van de domeinwaag weer bij de domeinen gevoegd.

16 april 1526: krachtens een ordonnantie van Karel V verpacht.

Na de reductie van 1629: recht en gebouw van de waag berustten bij de Staat. Na de inlijfing bij het Franse Rijk werd de maire van Den Bosch door de prefect van de Mond van de Rijn aangeschreven om een geschiedkundig verslag van de waag te maken, 25 mei 1811. De maire, A.G. Verheyen, gaf te kennen dat niet te kunnen omdat de waag bij het domein van de hertog hoorde en niet van de stad was.

21 jan 1812 werd het gebouw en het recht van de waag aan 's-Hertogenbosch afgestaan door de prefect. De akte was ten tijde van Smit aanwezig op het SA.

RA NB

Archieven Raad en Rentmeester-generaal

289.A: Bepalingen over het cijnsrecht, omrekeningen van diverse valuta en oppervlakte- en inhoudsmaten i v m de inning van cijnzen in het kwartier van Den Bosch 1550.

290: idem 1571-17de eeuw

Hierin ook gewichten.

In het tweede katern, fol. lvo: "Vanden goude": Uyten boock van mijn heer Waterfort van gewichten.

- 1 pond Brugs = 14 onsen

-1 pond Keuls = 15 onsen

-1 pond Troys = 16 onsen

Item gout ende silver 'tantwerpenis gewicht'

Item gimbeer ende peper is cools gewichte

Item xxii loot is een pont

Item twintich engelsche offt twee loot is onse

Item 8 onsen is een merck

Item een merck is hondert enden sestien engelse

Overigens weinig gewichten, uitgezonderd goud.

380: Extract uit de charterregisters van de rekenkamer van Brabant m b

t de stukken over de waag in Den Bosch 1495-1514. Extract is gedateerd 1763.

-Over de bevestiging van Lambert Millinck in het recht van de waag. Bevat geïnsereerde hertogelijke oorkonde waarin het recht van de waag verleend wordt, gedateerd 1298. Het Latijn is waarschijnlijk verbasterd, zodat de interessante gegevens over het wegen van allerlei producten en de maatverhoudingen hier en daar duister blijven.

Het recht van de waag hing volgens de stukken in de Waag, met tarieven etc. en een confirmatiebrief van de aartshertog van Oostenrijk d.d. 1498.

Verder nog een aantal Nederlandse afschriften van het recht van de waag.

Daarin o.a.: de gewichten van de waag moeten Keuls zijn en naar het Keuls gewicht, op advies van de rentmeesters en leenmannen van de hertog.

Namen van de gewichten: o.a. "vanden ponde geheiten poesewouden welck helt twee enden veertich pondt": betaling 1 oud Leuvens. Een ander gewicht heet "scoudeweedeasschen dwelck helt 4 lb myn 4 oude Loeven.". Als kooplieden of kramers gewichten van meer dan 20 p gebruiken of in huis hebben, worden zij gecontroleerd door de waagmeesters.

In een ander afschrift van het recht van de waag worden de namen van de gewichten anders gespeld.

Vergelijk Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312 I De Meierij van 's-Hertogenbosch, tweede stuk (1294-1312) bew. H. Camps ('s-Gravenhage 1979), p. 692:

576) 1299-5-1: Jan II, hertog van Brabant, schenkt de waag van 's-Hertogenbosch aan Agnes d v w Jacob z v Ulrich, onder zekere voorwaarden.

-origineel is niet voorhanden, uitgever baseert zich op afschriften: 1) uit 1498 2) 16de eeuws, Brussel (RA, Rekenkamers 136) 3) GA Den Bosch, 18de eeuws (=waarschijnlijk het exemplaar op het RA NB).

Ook hier zijn de namen van de gewichten onduidelijk. Belangrijkste passage:

"Item de pondere dicto poese(?) wouden quod continet quadraginta duas libras unum antiquum lovaniensem; de quartario butia (=vat, bos?) quod continet quadraginta octo libras unum antiquum lovaniensem; de pondere dicto stande(?) weedasschen quod continet ducentas libras quatuor minus duos antiquos lovanienses".

'poese' = naam van een gewicht; 'wouden' = wouw; 'stande' = eveneens de naam van een gewicht; weedasschen = wedeas (een soort potas).

379: Extract uit een privilege van hertogin Johanna m b t de verlening van de zoutmaat en andere maten d.d. 1668. Afschrift 17de of 18de eeuws.

In de eerste decennia van de 18de eeuw was Gerard de Jong ijkmeester-generaal van de Meierij. Verschillende stukken over deze periode.

34(33): Lijsten van visitaties van de ijkmeester over de kwartieren Peelland en Maasland, 1722:

Maasland:

De herkomst van de aangetroffen maten en gewichten veelal vermeld. In het hoofdstuk Dinther bijv. bij een ton: kwam uit Heeswijk. Verder bij een half maatje vermeld: Bosch gemerkt, 21. Het predikaat 'ongebrand' komt nogal eens voor.

Peelland: Erp: bij Fransis vanden Bosch gevonden 6 'kayen' in plaats van 'gewicht steene', ongeijkt, waarmee leer gewogen wordt. Bij Peeter Kornelisse fout bevonden een 4 lb steen.

St Oedenrode: 11, 12 nov 1722. Andere ijkmeesters waren hem al voor geweest. Toch nabij Rode aangetroffen 2 potten, een tinnen maat, '5 gewicht steenen altesame biljoen' (vals, van inferieure kwaliteit).

Archief Leen- en Tolkamer

340: Advies van de Leen- en Tolkamer op een verzoek van de Raad van State om inlichtingen n.a.v. klachten van de ijkmeester-generaal en de verscheidenheid van maten en gewichten. Afschrift, 1791.

N.a.v. bezwaren, overgedragen 23 juni 1786.

Het gaat om de kwestie of 1) het ambt van ijkmeester-generaal van de Meierij moet worden beëindigd en overgenomen door verschillende ijkmeesters in de dorpen en heerlijkheden.

2) tot een uniform maten- en gewichtenstelsel voor de Meierij moet worden besloten, omdat de zakelijke activiteiten zich zeer uitbreiden, en of dat het stelsel van Eindhoven moet worden.

Er zijn klachten over het functioneren van de ijkmeester-generaal; het ambt moet daarom afgeschaft worden. In plaats daarvan moeten de dorpen en heren hun eigen ijk- of keurmeesters aanstellen.

Dit betekent dat een aanzienlijk bedrag aan tractement niet meer opgebracht hoeft te worden, en dat de tappers, herbergiers en brouwers niet meer de ijkmeester-generaal logies hoeven te bieden en te tracteren.

De Kamer acht zich niet competent om te adviseren tot een uniform maten- en gewichtenstelsel in de Meierij. Gelooft wel dat dit nuttig is.

Verwijst naar een plakkaat uit 1571, toen de hertog van Alva de Rekenkamer in Brabant een 'reductie' van alle maten in de Provincie gelastte. Cornelis Cleerhage, rentmeester-generaal van het Kwartier Den Bosch, heeft in een brief van 24 juni 1571 bevolen alle verschillende maten uit elke plaats naar de stad over te brengen, en die te reduceren volgens de maten van Den Bosch. Daarvan is een register opgesteld, dat in copie voorhanden is (zie 385). Uit dit document blijkt dat Den Bosch en 26 dorpen in de Meierij 16 'vaten effen' in het Bossche mud hebben; de overige dorpen in de Meierij wijken daar min of meer van af.

Resolutie 16 okt. 1652: de gezworen ijkmeesters moeten dit besluit

uitvoeren. De Kamer is niet bekend of er ongelijkheid is tussen de ellen en gewichten van de Meierij en die van de stad. Wel wat betreft de natte maten. Deze schijnen weer met de Bossche overeen te komen in de plaatsen waar de droge maten wel van die van Den Bosch verschillen.

De Kamer adviseert de maten, gewichten en ellen op de Bossche standaard af te stemmen waar dat nog niet gebeurd is in de Meierij, ongeveer vanaf 1792/1793.

De nieuwe natte en droge maten moeten alleen voor handelsdoeleinden worden ingevoerd, niet wat betreft de inning van de korenpachten.

Ondertekend J. van Heurn, 25 okt 1791

341: Stukken met betrekking tot de ijk, 17de-19de eeuw

Waaronder tarieven van de ijkmeester van Waalwijk voor o.a. de gewichten:

van 50 lb tot 25 lb 2 blanken

van 25 lb tot 13 lb 1 stuiver

van 13 lb tot 1/2 pond 1/2 stuiver

'kleynder gewigt' een oortje

Deze bedragen moeten worden betaald wanneer de gewichten gesmolten of van lood voorzien moeten worden.

4 aug. 1684 (afschrift 1704)

Verder nauwelijks aandacht voor het maten- en gewichtenstelsel.

364: Lijst van maten en gewichten van de ijk van St Oedenrode, ingevolge van het besluit van de Hoge Mogendheden, 25 feb 1757, overgebracht naar de Leen- en Tolkamer van Den Bosch. Op 19 juli 1757 overgebracht naar de Kamer.

1 ton

1/2 ton

1 kinneke

1/2 kinneke

1 kan

1/2 kan

1/4 kan of pint

1/8 kan of 1/2 pint

1/16 kan of maatje

1/32 kan of half maatje

1 schepel

1 vat

1/2 vat

1 kop

1/2 kop

1 maatje

1/2 maatje

1/4 maatje
1/8 maatje

een el

gewicht-
een à ses lb
een à vijff lb
een à vier lb
een à drie lb
een à twee lb
een à een lb
een half lb
een vierde lb
een agtendeel
een à twee loot
een halff loot
een vierde loot
een agste loot
een sestiende loot

Amsterdams gewigt-
eveneens van ses lb tot een vierde lb.

Verder: één 'molenaars nolfer pan (moet zijn: molster pan)

385: Lijst van korenmaten, in gebruik bij de dorpen in de Meierij, herleid tot de Bossche maat, volgens een onderzoek in 1571 daarnaar ingesteld op bevel van de hertog van Alva (n.a.v. het plakkaat van de 10de penning), door Cornelis Cleerhage. Afschrift eind 18de eeuw.

Den Bosch en 26 provincies in de Meierij: 16 vaten effen = 1 Bossch mud = 8 zesteren.

In 1571: reductie van de graanmaten: Bossche maat overgenomen in de Meierij, Kempenland en Maasland.

Collectie Van de Mortel - de la Court

479: Rapport betreffende enkele plaatselijke maten, 31 mei 1806: Oirschot, Eindhoven, Helmond, St Oedenrode, 's-Hertogenbosch, in opdracht van het departementale bestuur van Brabant door J. Everts. (Everts: zie ook Coll. Martini)

droge maten:

- 1 Bosch vat 'spuiria saat' weegt 24 en 1/4 lb Antwerps gewicht.
- St Oedenrode: 27 1/4 lb; Helmond: 28 3/4 lb; Eindhoven 28 lb;
Oirschot: 27 7/8 lb.

Alle proeven zijn op dezelfde tijd genomen.

natte maten:

- 1 Bossche kan regenwater weegt 99 3/4 loot Antwerps gewicht.
- Oirschot: 119 1/8 loot; Eindhoven: 113 1/2 loot; Helmond: 126 7/8 loot; St Oedenrode: 107 1/4 loot.

Collectie van der Poest Clement

18: Over de waarde en grootte der munten en maten in de Meierij van 's-Hertogenbosch, 17de eeuw.

Op p. 1: de steen van Antwerpen is 8 lb "weesende lichter een vierendeel ponts dan de steen oft acht pont ten Bosch is, want elck Antwerps pont is een loot lichter dan tBosch pont is".
verder over de waag van de koopmansschappen,
de 'schippont' te Antwerpen,
één "wicke is eenen opganck vanden balanche houdende omtrent iiii 1/2 c pont",
onderverdeling gewichten Engels troois,
munten,
oppervlaktematen,
droge maten: 1 Bosch mud = 13 tot 13 1/2 vat uit andere plaatsen in de Meierij. Onderverdeling van het Bossche pond.

Collectie Verheyen

22 sub 7: Concept-missive van het gemeentebestuur van Boxmeer aan de commissaris tot de gecedeerde landen over maten, gewichten en broodpolitie, 27 sept. 1803.
O.a.: maten en gewichten moeten ten overstaan van het gerecht ieder jaar gemeten, geijkt en gebrand worden.

Collectie Martini

60: Stukken en aantekeningen betreffende maten en gewichten uit Noord-Brabant 1526-1797.

-landmaten in Brabant: onderverdeling, gecopiëerd naar een oud manuscript van pensionaris F. van Breugel, thans bij notaris H.I. vanden Pavot berustende, 's-Hertogenbosch 1765:
vergelijking met lengtematen elders: 1 Bossche voet = 10 duim = 11 duim Rijnlandse maat. Een last te 's-Hertogenbosch = 10 mudden of 2 zakken of 8(?) schepels of zesters of 160 vaten. In 's-Gravenhage is 1 last 6 vaten minder dan de Bossche last.

-schaal van Rijnlandse voeten, volgens de voet die in Leiden op het Observatorium bewaard wordt, onderzocht door hoogleraar Lulofs:
1 Bossche el naar de oude stadsslaper = 26 duim = 225/100 of 2 1/4 lijnen Rijnlandse maat.
1 Bossche voet = 10 duim, naar de oude stadsslaper = 10 95/100 lijn Rijnlandse maat.
Verder Bossche roede: extract resoluties Staten-Generaal 5 april 1700.

-Schets van een kistje tot berging van de grondmaten voor de stad Den Bosch met koperen plaat waarop de lengtematen en Trooise en Bossche ponden.

-Bosch pond t.o.v. het Troois pond:
1 pond Bosch = 7334 Trooise grijnen of 9778 2/8 asen. Is in 1792 vervaardigd door J. Everts jr. (Everts: zie ook Coll. Van de Mortel - de la Court) naar verschillende overeenkomende oude slapers die toen nog voorhanden waren. (dezelfde J. Everts had in 1792 ook een Bossche voet vervaardigd).

In 1794 heeft de stad J. Everts een koperen plaat met voetverdeling laten maken: $2 \frac{1}{4}$ voet = 27 Rijnlandse duimen, Bossche el, Bossche voet en twee 'inleggende' koperen cilinders, 1 van een Troois pond = 16 ons = 7680 Trooise grijnen; de ander van een Bosch pond = 7338 Trooise grijnen.

Rijnlandse maat en Troois gewicht zijn gelijk aan die welke in Leiden worden bewaard. Alles opgeslagen in een kistje.

- "Tijdelijk register van het geene van den ijk voorhanden is":

1526: ordonnantie van 6 april 1526: het gewicht van de domeinwaag moet naar het Keulse gewicht geijkt worden. Liber G. fol. mihi 306; zie de Marre p. 12 par. 16.

1573: Ordonnantie op de ellen, schalen, gewichten en maten, 14 okt 1573.

1596: Ordonnantie op de droge maten. art. 2: koren moet gemeten worden "ophoop maat, houdende 25 Bossche kannen in drie vierde, en art. 7, dat der potten tot het meten van zaad ophoopte maat zoo veel zaads moeten houden merden ophoopten als in een Bossche pot gaan".

1597: De korenmaten van het Bossche stadhuis zijn in 1597 gemaakt. Na de reductie van 1629:

1631: Ordonnantie voor de korenmaten 5 sept 1631: meten met geijkte strijkmaat. De metalen 'mengelen pint', $\frac{1}{2}$ pint, maatje en $\frac{1}{2}$ maatje zijn alle getekend met de Boschboom XXXI, "denkelijk zal dit beduiden 1631, maar de kan ongetekent". Additie op instructie d.d. 27 feb. 1631 (of 1639). De metalen 'mengelen pint' etc. zijn alle getekend met de Boschboom 1637. De kan alleen ongetekend, is beter gemaakt en waarschijnlijk van jonger datum.

- 8 nov. 1790. Brief van hoogleraar Damen aan waarschijnlijk een lid van het stadsbestuur, waarin hij verslag doet van zijn vergelijking van maten en gewichten. (Bosch t.o.v. Troois gewicht). Het Bossche pond is $2 \frac{1}{2}$ greinen zwaarder, of juist gezegd $2 \frac{5}{8}$ greinen. Voetmaat is vergeleken met de door Lulofs gebruikte Rijnlandse voet. Resultaat is door Damen weergegeven op de voetmaat en staafpasser. De voet = de voet die Pauw vervaardigde voor de stad.

- 28 okt 1781: Verslag van onderzoek naar de Bossche kan = het model of pijl op het Bossche stadhuis. Kan blijkt lek te zijn. De 2 poortjes die de hoogte van het vloeistofpeil bepalen zitten niet even hoog. Ook de mengele of halve kan is in slechte staat. Poortjes daarvan zijn naar boven verplaatst. Beide zijn gemerkt met XXXI.

Bij de ijkmeester een beter geconserveerde metalen kan aanwezig; lijkt het betrouwbaarst. Geen jaartal, lijkt jonger dan de vorige. Zelfde geldt voor de mengelen of halve kan.

De 4 vaten zijn gevuld met bezonken regenwater. De inhoud gewogen met een nauwkeurige weegschaal, in Troois gewicht.

Resultaat:

1 Bossche kan = 2 lb 15 $\frac{1}{2}$ ons Troois -18 grein

1 mengelen = 1 lb 7 $\frac{3}{4}$ ons Troois -19 grein

1 pint = 11 $\frac{7}{8}$ ons Troois -4 $\frac{1}{2}$ grein

$\frac{1}{2}$ pint = 5 $\frac{15}{16}$ ons Troois - 2 $\frac{1}{4}$ grein

1 maatje = 2 $\frac{31}{32}$ ons Troois -1 $\frac{1}{8}$ grein

$\frac{1}{2}$ maatje = 1 $\frac{31}{64}$ ons Troois -9/16 grein.

in Bosch gewicht:

1 Bossche kan = 3 lb -1 $\frac{11}{16}$; volgens Damens gewicht 3 lb 1 $\frac{3}{4}$ ons 6 greinen.

1 mengelen = 1 lb 9 -1/7 ons = 1 lb 8 $\frac{7}{8}$ ons bos

1 pint = $12 \frac{1}{2} - \frac{1}{16}$ ons = $12 \frac{7}{16}$ ons bos
 1/2 pint = $6 \frac{1}{4} - \frac{1}{32}$ ons = $6 \frac{7}{32}$ ons bos
 1 maatje = $3 \frac{1}{8} - \frac{1}{64}$ ons = $3 \frac{7}{64}$ of circa $\frac{1}{9}$,,
 1/2 maatje = $1 \frac{9}{16} - \frac{1}{128}$ ons = $1 \frac{71}{128}$,,

De Bossche kan weegt dus 2 lb 7422 grein troois = 3 lb:lb Bossch en 774 trooise greinen.

Op deze wijze ook de kwart roede en de stadsel van Den Bosch onderzocht.

Plakkatenvverzameling, alfabetisch geordend volgens omschrijving

-op meter: Instructie voor den weeger van steen- en meeter van smidskolen, 15 aug 1776. inv. nr. 2137.2 1776-8-15
 art. 6: wegers en meters die gebruik maken van de schalen en gewichten die de kooplieden zelf bezitten, en die door hen niet behoeven te worden meegebracht, moeten erop toezien dat deze in het lopende jaar geijkt zijn, anders zijn zij aansprakelijk.
 art. 9: tarieven: voor het wegen van 144 pond steenkolen 4 penn.; voor het meten van iedere hoed $\frac{1}{2}$ st. Verwezen naar de resolutie van 3 dec. 1736.
 art 10: smidskolen: voor iedere halve hoed $\frac{1}{2}$ st.

-op belasting: inv. nr. 2353.4, 1654. Zie ook Ordonnantie van de Staten-Generaal tbv de Generaliteitslanden. inv. nr. 2171, 1654.
 Belasting op ronde maten: aantal maten genoemd in een algemeen plakkaat van de Staten-Generaal.

-op hooiweger: Extract uit het register der resolutiën van het Bossche stadsbestuur. inv. nr. 2427, 1753-12-21.
 art. 2: hooiweger moet geijkt gewicht gebruiken. Tarief: $4 \frac{1}{2}$ st voor 1000 pond. De kopers van de 1500 of 1600 ponden die gewoonlijk op een kar gaan, betalen 2 st.

-op waag: Reglement van de grote en de kleine waag te Hilvarenbeek. inv. nr. 2122, 1771-12-9.
 Producten die meer dan 24 pond wegen gaan naar de grote waag; minder: kleine waag.
 art. 8: tarieven: sprake van 2 gewichten -van 100 pond en 8 pond. Bij wol i.v.m. het gewicht van 8 pond: "ieder steen wolle van agt pond".
 art. 10: de pachter van de waag moet in het declareren van het wegen de aftrek van het opgewicht specificeren. Dit opgewicht varieert.

Collectie Cuypers Van Veldhoven

inv. 3600: Aantekeningen betreffende maten en munten.
 In nr. 18346 van het Archief van de Rekenkamer te Brussel een aantekening van Jan Splinter, ontvanger van de rekeningen van de Meierij van 's-Hertogenbosch:
 1 mud Bossche maat = 8 sesteren of 12 lopen
 14 lopen Kempense of Peelse maat = 1 mud of 16 lopen Bossche maat
 12 lopen of vaten Peels of Kempens verschillen niet veel van elkaar.

graanmaten:

vermeldingen van diverse maten met soms omrekeningen:

10 sester rogge = 1 mud 2 sesters (1536); verder sprake van mudden Kempense maat, Helmondse maat, Peelse maat, de maten van Oisterwijk en van Beeck (Hilvarenbeek).

maten:

Dirck Seel(?), rentmeester van de heer van Egmont, heeft in Nijmegen diverse korenmaten gekocht, waarmee hij de pacht ontving in het land van Cuyck en de vrijheid van Grave:

1 someren, 1/2 someren, 1 kwartier, 2 kleine "vetkens", 1 schepel, 1/2 schepel, een "graefs vat".

(Archief Rekenkamer ss 21).

Rekening Jan Splinter van Voorn (159..):

1 Bosch mud = 16 vaten of lopens

1 Helmonts, Oirschots, Sons mud = 12 vaten of lopens

12 lopens Helmontse maat = 1 Bosch mud

14 vaten Oirschotse, Astense of Sonse maat = 1 Bosch mud.

(Archief Rekenkamer 183511).

oppervlaktemaat:

In Peelland maken 15 roeden 1 lopensaat

1 roede = 20 voet; uitgezonderd Boxtel, Schijndel, Liempde.

1400: Appointement op het rekest van kooplieden en kramers te 's-Hertogenbosch aan de Raad van State mbt de pacht van impost op de waag, 1717.

Kooplieden en kramers geven te kennen dat Lambert van Rosmalen, gewezen pachter van de waag te 's-Hertogenbosch heeft geëist dat alle waren boven de 25 pond die verkocht worden op de waag moeten komen. Men dient daarover een belasting te betalen.

Een aantal waren echter kan men niet op de waag wegen: bederf e.d.; over andere moet een te hoge belasting worden betaald, zodat de koopman geen winst maakt. Men stelt daarom voor de pachter van de waag 1 maal per jaar te mogen "compenseeren" voor de impost.

In marge: Raad van State keurt dit goed.

3468 Fiches: Den Bosch, varia:

op waag: aantal fiches op Lambert Millinck, pachter van de waag.

Verder: een 1524 gedateerde brief van Goert van Eyck, rentmeester der domeinen van Brabant, kwartier Den Bosch, aan de Rekenkamer te Brussel mbt de aankoop van een huis voor de waag te Den Bosch, om daarvan straat te maken.

(Arc. de Reeg. Rekenkamer, cartons nr ..., portant Bois le Duc et son quartier).

3680 Overige documentatie: varia

Generaal Plan of uitrekening van de lasten op de 40ste penning over de stad en meierij van Den Bosch: cijzen, graanpachten e.d. Met omrekeningen van de Bossche, Kempense en Peelse maten in kapitaal.

Verder een omrekening van 1 Peels/Kempens mud graan = 12 vaten. Deze vaten zijn 1/7 deel groter dan de Bossche. 14 Peelse vaten = 1 Bosch mud.

Onderverdeling van het Bossche mud in vaten, kannen, maatjes.

ARA Brussel, Archief van de Rekenkamer, 44581-44592.
Rekeningen van de meester van de grote waag, Frans z v Jan Olysleger.
1572-1577; 1580-1591; 1594-1595.

Hieruit blijkt: over het algemeen werden de gewichten van de waag jaarlijks twee maal door de ijkmeester van 's-Hertogenbosch geijkt, waarvoor hij een bedrag van 6 Car.g. ontving. Niet in de jaren 1580-1590. In 1576/1577 werden enkele wijzigingen aan de weeginrichting uitgevoerd, en ijkte de ijkmeester drie maal. Verder is sprake van het "verstellen" van de grote en kleine schaal van de waag, voor 3 g en 10 st, door de ijkmeester, Cornelis Joppen. Mogelijk had een betaling aan Wouter Aertss Houbraecken, timmerman, van 3 g en 15 st voor een nieuwe "slede" en een "clamplen" daaraan, eveneens te maken met het wegen.

Overzicht van geraadpleegd archiefmateriaal

Stadsarchief Den Bosch:

Stedelijke ordonnanties en keuren:

SA DB, Oud Archief, A 245, "Placaet- ende Geboeiboec", 1530-1589.
idem, A 878: Resoluties van de Leeden van de Raad, 1778-11-2.
idem, Geschreven Publicatiën etc., geen inv. nr., komt na A 377.
idem, A 364 tot A 377: Gedrukte Publicatiën, 1694 - 1842 (1883). Ook aanwezig in de bibliotheek van het SA (daarin tevens oudere publicatiën).
idem, A 502: Memorieën, instructies en reglementen aangaande de maten en gewichten, de ijk en de ijkmeester.
idem, A 561: Alfabetisch register op de resoluties van de stadsregering, 1735 - 1758.
idem, A 565: Collectanea Van Heurn.
idem, A 576: Register van brieven van aanstelling van o.a. de waagmeesters 1595(?) - 1621.
idem, A 577: idem, voor de jaren 1621 - 1661.
idem, A 588: Codex Instructionum.
idem, Collectie Aanvullingen Oud Archief, 7866 en 7867: Repertoria Resoluties.
idem, 7902: Tot een band verenigde inventarissen van stukken berustende in de kom op de schepenkamer, 1600 - ±1650.
idem, 8131 d: Begroting der maten in de Meierij, gereduceerd tot de Boßsche mud, 1571, 18de eeuwse copie.
idem, 8400: Verzameling van afschriften van privileges, verpachtcondities, kaarten, instructies etc. met betrekking tot de Meierij, en meestal 's-Hertogenbosch, eind 13de - eind 17de eeuw; 15de eeuw - midden 19de eeuw.
idem, 8141 a: Memories over de titels van aankomst van verschillende stadseigendommen. Aantekeningen Smit over o.a. de waag.
idem, charters, Sassen 876 a: ijkreglement van 1573.
Collectie Provinciaal Genootschap, 374: Afschriften van privileges betreffende 's-Hertogenbosch door A. van Heurn (met o.a. een afschrift van het ijkreglement van 1573).
idem, 387: Varia; Register op de notulen van de stadsregering.
idem, 418a: Register van de privilegiën, ordonnantiën, reglementen, placcaeten en resolutiën specterende tot de hoofdstad 's-Hertogenbosch, 1329 - 1754.

In dit verband geraadpleegde fondsen die niets opgeleverd hebben:

SA DB, Oud Archief, A 69: Resoluties van de Stadsregering 1669 - 1672
idem, A 246: Publicatiën en ordonnantiën van de hoge overheid en stadsregering, 1566 - 1569.
idem, A 247: idem, 1579 - 1584.
idem, A 491: Register van allerhande zaken, de stad en Meierij van 's-Hertogenbosch aangaande.
idem, A 501: Stukken betreffende de markten en de houtschat.

idem, A 522 tot A 541, Privileges, ordonnanties, statuten etc., beschreven in J.N.G. Sassen, Inventaris der archieven van de stad 's-Hertogenbosch, B, 's-Hertogenbosch 1865, p. 171 e.v., en in het kaartsysteem dat aan de hand van Sassen vervaardigd is.

idem, A 562: Doorlopend register op de resoluties van de schepenen, gezworenen en raden van de stad, 1761 - 1783.

idem, A 587: Codex Variarum Instructionum, 1607.

idem, A 22 en A 23: Bijlagen bij de politie- en rentenrekeningen van 1650, 1651.

idem, D 415: Lijsten van door de ambachtsgilden afgedragen ontvangsten wegens boeten, breuken en aanneming van nieuwe meesters en leerjongens.

SA DB, Collectie Provinciaal Genootschap, 202: Recueil van verscheide stukken m b t de stad en Meierij, 1570 - 1585.

idem, 375: Recueil van oude charters en privilegiën etc. van 's-Hertogenbosch 1329 - 1537.

idem, 376: Tafel van privilegiën van de stad 's-Hertogenbosch, berustende in de St Jan, 1418 - 1466.

idem, 377: idem, 1418 - 1610.

SA DB, Nieuw Archief, 8091 - 8094: Geregistreerde akten 1811 - 1837.

Rekeningen en overig:

SA DB, Oud Archief, E 83.1 - E 83.3: Rekeningen van het stadsslijk, 1698 - 1704.

SA DB, Archief bakkersgilde, 133: Aantekeningen van de door de dekens resp. commissarissen t b v derden aan de leden verkochte bakkersgereedschappen, 1753 - 1853.

idem, Archief goud- en zilversmedengilde, 316 en 317: Aantekeningen van de door het gilde verkochte goud- en zilverwerken en van gereedschappen afkomstig uit de boedels van overleden gildebroeders, 1668 - 1798. Met in 317 een inventaris van de aan het gilde toebehorende archivalia en gereedschappen.

idem, Archief Burgerweeshuis, 576: Register van huishoudelijke inkopen, ontvangen en uitgegeven rogge enz., 1683 - 1709.

idem, 577: Maandlijsten van huishoudelijke uitgaven van de regentessen, 1695 - 1715.

idem, 578: Register van verbruikte levensmiddelen en huishoudelijke benodigdheden, 1811 - 1816.

idem, 579: Register van maandelijks huishoudelijke uitgaven, 1811 - 1816.

idem, 744: Rekeningen, 1823.

idem, 750, Rekeningen, 1829.

SA DB, Fonds Afgehoorde Rekeningen, 29, Mannen- en vrouwengasthuis Hester van Grinsven, 81, over het jaar 1808 en de Bijlage bij deze rekening: 157 (1808) en andere bijlagen: 155 (1806) - 158 (1809).

Rekeningen en overig die weinig of niets opleveren:

SA DB, Archief bakkersgilde, 102, 103: Besluiten genomen op vergaderingen en notulen van vergaderingen, 1684-1797.

idem, 117: Lijst van bakkers die voornemens zijn om op verloren maandag gereedschappen onder elkaar te verkopen (ca. 1820).

idem, 119-127: Gewone rekeningen, 1614-1809 (steekproefsgewijs).

idem, 102, 103: Besluiten 1684-1797 en 1757-1790, met vermeldingen van de broodzettelingen.

idem, Archief van het slagersgilde, 136, 137: Algemene besluiten en correspondentie, 1715-1816.

idem, 162: Inventaris van de bescheiden die betrekking hebben op de Vleeshal, 1778.

idem, Archief goud- en zilversmedengilde, 308: Besluiten genomen op vergaderingen en notulen van de vergaderingen, 1756-1798.

idem, 312-315: Rekeningen 1535 - 1796/97.

SA DB, Fonds Afgehoorde rekeningen, 33, Leprozenhuis, 41 - 46:

Rekeningen 1712 - 1719; 47: Bijlagen bij de rekeningen 1641/1642; 1661/1662.

idem, 39, Groot Gasthuis, steekproefsgewijs: 117 en 118: 1803 en 1807 - 1809; 199: bijlage bij deze rekeningen (1804 - 1806); 115 en 116: rekeningen voor 1800 - 1802; 196 en 198: bijlagen bij de rekeningen 1800/1801 en 1803; Verder: 107: rekening voor 1793 en 189: bijlage bij de rekening 1793; 37: rekening voor 1722/1723 en 119: bijlage bij de rekening 1722/1723. ? rekening 1684/1685; geen bijlage voor dit jaar.

idem, 35: Groot Begijnhof, 22: rekening 1728/1729 en 104: Bijlage 1728/1729. Verder: 103: rekening 1810 en 182: bijlage 1810. Verder de overige bijlagen vanaf 1768.

SA DB, Collectie Aanvullingen Oud Archief, 7904 - 7906: Koopmansboeken van de wijnhandelaar Jan Dessaulx, 1663 - 1706.

SA DB, microfiches van de schoutsrekeningen van Kempenland, originelen aanwezig op het ARA te Brussel, 1429-1467.

Rijksarchief Noord-Brabant:

Ordonnanties en rechten:

RA NB, Archieven Raad en Rentmeester-generaal, 289.A: Bepalingen over het cijnsrecht, omrekeningen van diverse valuta en oppervlakte- en inhoudsmaten i v m de inning van de cijnzen in het kwartier van 's-Hertogenbosch, 1550-22-9.

idem, 290: 1571-17de eeuw

idem, 378: Processen-verbaal van de verpachting van gruit, tol, stapel van ossen en waag, 1677/78 - 1786/89.

idem, 380: Extract uit de charterregisters van de Rekenkamer van Brabant m b t de stukken over de waag in 's-Hertogenbosch, 1495 - 1514. Extract is gedateerd 1763.

idem, 379, Extract uit een privilege van hertogin Johanna m b t de verlening van de zoutmaat en andere maten d.d. 1668. Afschrift 17de of 18de eeuws.

idem, Plakkatenverzameling, alfabetisch geordend volgens de omschrijving. diverse plakkaten.

Overig:

RA NB, Archief Leen- en Tolkamer, 340: Advies van de Leen- en Tolkamer n a v klachten van de ijkmeester-generaal en de verscheidenheid aan maten en gewichten. Afschrift, 1791.

idem, 341: Stukken m b t de ijk, 17de - 19de eeuw.
 idem, 364: Lijst van maten en gewichten van de ijk van St Oedenrode, ingevolge van het besluit van de Hoge Mogendheden, 25 feb. 1757, overgebracht naar de Leen- en Tolkamer van 's-Hertogenbosch op 19-7-1757.
 idem, 385, Lijst van korenmaten, in gebruik bij de dorpen in de Meierij, herleid tot de Bossche maat, volgens een onderzoek daarnaar ingesteld op bevel van de hertog van Alva, n a v het plakkaat op de 10de penning, door Cornelis Cleerhage. Afschrift eind 18de eeuw. (Zie ook SA Den Bosch, Coll. Aanvullingen Oud Archief 8131 d).
 RA NB, Collectie Familie De Jong van Beek en Donk, 34 (33): Lijsten van visitaties van de ijkmeester over de kwartieren Peelland en Maasland, 1722.
 RA NB, Collectie Van de Mortel-de la Court, 479, Rapport betreffende enkele plaatselijke maten, 31 mei 1806: Oirschot, Eindhoven, Helmond, St Oedenrode, 's-Hertogenbosch, in opdracht van het departementale bestuur van Brabant door J. Everts.
 RA NB, Collectie van der Poest Clement, 18: over de waarde en grootte der munten en maten in de Meierij van 's-Hertogenbosch, 17de eeuw.
 RA NB, Collectie Verheyen, 22 sub 7: Concept-missive van het gemeentebestuur van Boxmeer aan de commissaris tot de gecedeerde landen over maten, gewichten en broodpolitie, 27 sept. 1803.
 RA NB, Collectie Martini, 60: Stukken en aantekeningen betreffende maten en gewichten uit Noord-Brabant, 1526 - 1797.
 RA NB, Collectie Cuypers Van Veldhoven, 3600: Aantekeningen betreffende maten en munten.
 idem, 1400: Appointement op het rekest van kooplieden en kramers te 's-Hertogenbosch aan de Raad van State m b t de pacht van de impost op de waag, 1717.
 idem, 3468: Fiches: Den Bosch, varia.
 idem, 3680: Overige documentatie: varia.
 RA NB, Collectie schaduwarchieven, 24 - 36: microfilms van de rekeningen van de hoogschout voor de stad en Meierij van 's-Hertogenbosch 1404-1615, originelen aanwezig op het ARA Brussel.
 Hiervan zijn tevens microfiches beschikbaar op het SA DB.

Overig dat niets of weinig oplevert:

RA NB, Archief Raad en Rentmeester-generaal, 378: Processen-verbaal van de verpachting van gruit, tol, stapel van ossen en waag, 1667/78 - 1786 -1789.
 idem, 379: Extract uit een privilege van hertogin Johanna m b t de verlening van de zoutmaat en andere maten d.d. 1668. Afschrift, 17de of 18de eeuw.
 idem, 408: Brief van de Rekenkamer des konings aan de rentmeester-generaal over het verhuren van de kleine waag, collecte van de tol te Lith, collecte van de grote waag en lood en geleide en het herstel van de dijk te Lith, 1585.
 RA NB, Archief Leen- en Tolkamer, 280: Tot een band verenigde conditiën en pricessen-verbaal van verpachting van tol, gruit en waag over de jaren 1703/04 - 1770/71.
 idem, 535: Stukken betreffende het recht van de ijk van Oirschot te Vessem, Wintelre en Knegsel, d.d. 1624, 1681, 1745, 1750, 1751.
 RA NB, Archief van de heren van Oyen, 58: gedrukte en geschreven

tarieflijsten van de Oyense tol, 17de eeuw.

idem, 59: Gedrukte en geschreven tarieflijsten van andere tolleren, 17de eeuw.

RA NB, Handschriftenverzameling, 2: Costuymen, usantiën en de stijl van procederen der stad 's-Hertogenbosch, gevolgd door verschillende privileges en ordonnantiën, 17de eeuws.

idem, 3-7: Costuymen, regten en usantiën der stede en Majorij van 's-Hertogenbosch gecollecteert door mr C. van Soemeren, 18de eeuws, 5 dln.

idem, 28: Costumen, usantiën ende styl van procederen der stad van 's-Hertogenbosch, eenvoudige 16de eeuwse kopie van een authentieke kopie d.d. 1595 uit één der stedelijke cartularia.

RA NB, Collectie Cuypers Van Veldhoven, 236: Register van costumen van stad en land van 's-Hertogenbosch en Breda, 1219 - 1658.

idem, 237: Uittreksel uit de costumen van stad en land van 's-Hertogenbosch, 18de eeuw.

idem, 686: Staat van uitgaven betreffende maaltijden aangeboden door het stadsbestuur van Bergen op Zoom, 1616.

idem, 696: Rekening van N.N. voor het stadsbestuur van Bergen op Zoom betreffende de geleverde goederen tijdens het bezoek van de markies en markiezijn van Bergen op Zoom, 1702.

idem, 1059: Staat van de hoeveelheden voedingsmiddelen en dranken die door diverse handelaren gedwongen geleverd werden aan o.a. het hospitaal van Breda, ong. 1810.

idem, 1400: Appointement op het rekest van kooplieden en kramers te 's-Hertogenbosch aan de Raad van State m b t de pacht van de impost op de waag, 1717, afschrift.

idem, Varia, 3600: aantekeningen betreffende maten en munten.

idem, Fiches, 3460 - 3467: 's-Hertogenbosch, met 3464 - 3467 chronologische aantekeningen, 1184 - 1880.

RA NB, Collectie schaduwarchieven, 43-63, 1399-1858: microfilms van de Rekeningen van de Onze Lieve Vrouwe-broederschap, eind 14de eeuw tot begin 19de eeuw, met hiaten, voor verschillende tijdseenheden.

Algemeen Rijksarchief Brussel:

Archief van de Rekenkamer, 44581-44592: Rekeningen van de meester van de grote waag, Frans z v Jan Olysleger, 157-1577; 1580-1591; 1594-1595.

Uitgegeven bronnen:

Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312, I De Meierij van 's-Hertogenbosch, tweede stuk (1294-1312), bew. door H. Camps, 's-Gravenhage 1979, 576, p. 692: 1299-5-1: Jan II, hertog van Brabant, schenkt de waag van 's-Hertogenbosch aan Agnes d v w Jacob z v Ulrich, onder zekere voorwaarden.

R.A. van Zuylen, Inventaris der archieven van de stad 's-Hertogenbosch, stadsrekeningen 1399-1800, II (1568-1700), 's-Hertogenbosch 1866, nr. 80, 1573/1574.

C.R. Hermans, Verzameling kronyken, charters en oorkonden betreffende de stad en Meierij van 's-Hertogenbosch I, 's-Hertogenbosch 1848.

(Kroniek van Cuperinus

Raad van Brabant, inventaris RA NB nr. 29, W.M. Lindemann, Th.F. van

Litsenburg en H.M.B. Jacobs.

Chronologische lijst van sententiën berustende in het Archief van de
Grote Raad van Mechelen, deel I-IV, ed. J. Th. de Smidt, 1966-..